

**LES TRIBULACIONS D'UN JUTGE POSAT A
DEMÒGRAF: ELS TREBALLS DEL CENS DE
1860 AL BAGES**

Pau Alegre

258

**LES TRIBULACIONS D'UN JUTGE POSAT A
DEMÒGRAF: ELS TREBALLS DEL CENS DE
1860 AL BAGES**

Pau Alegre

258

Resum

L'objectiu d'aquest escrit és la descripció dels treballs del Cens de Població de 1860 en l'àmbit d'una comarca. Això és, de com s'hi van concretar les ordres i les instruccions emanades des de les instàncies de poder supralocals. He procurat conduir l'ordenament del treball, sempre que això ha estat possible, al fil de la cronologia del procés. Així doncs, és descrita, successivament, (1) la preparació i la formalització de la inscripció, (2) el recompte i l'agregació de les dades i (3) la verificació dels resultats. Com va succeir a la resta d'Espanya, la clau de volta de l'operació a nivell local va ser l'actuació del jutge de 1a. Instància del Partit Judicial. En el cas manresà, i bagenc, la singularitat de les recerques del seu titular, Calixto Bello Alòs, em permet parlar-ne com d'un jutge posat a demògraf. Les seves tribulacions poden ser demostratives d'un tarannà independent i amb iniciativa el qual, i al capdavall, haurà de doblegar-se, de grat o per força, a l'imperatiu burocràtic estatal.

Paraules clau: Cens 1860, demografia històrica, Bages

Resumen.

El objetivo de este escrito es la descripción de los trabajos del Censo de Población de 1860 en el ámbito de una comarca. De cómo se concretaron las ordenes i las instrucciones salidas de las instancias de poder supralocal. Se ha procurado una ordenación cronológica del proceso siempre que ha sido posible. De este modo, se describen, sucesivamente, (1) la preparación y la formalización de la inscripción, (2) el recuento y la agregación de los datos y (3) la verificación de los resultados. Como sucedió al resto de España, la llave de la operación a nivel local fue la actuación del juez de 1ª. Instancia del Partido Judicial. En el caso de Manresa y del Bages, la singularidad de las búsquedas realizadas por su titular, Calixto Bello Alòs, nos permite hablar como de un juez puesto a demógrafo.

Palabras clave: Censo 1860, demografía histórica, Bages.

Abstract

The goal in this paper is analyse the works for the census to 1860 in a little region. How made it, and how were the people what realized the census. In this paper we describeing, (1) the preparation and the formalize inscription, (2) how they make the survey and the add data, (3) results to check. The most important person in Manresa (Bages) was be the judge, Calixto Bello Alòs, and in his writtings we can speak the judge like a demographer.

Keywords: Census 1860, historical demography, Bages

ÍNDIX

1. La preparació de la inscripció.....	3
1.1. La mobilització de les forces vives locals.....	5
1.2. La recerca demogràfica del jutge Bello: les altes i les baixes municipals.....	7
1.3. La recerca demogràfica del jutge Bello: naixement i Defuncions: les actituds dels rectors.....	8
1.4. La recerca demogràfica del jutge Bello: naixements i Defuncions: la presentació de la informació.....	10
1.5. L'organització del registre: disposicions i recomanacions.....	17
2. Recompte i inspecció de les dades.....	20
2.1. La confecció de resums i padrons.....	20
2.2. Les inspeccions als ajuntaments.....	23
3. Verificació i anàlisi dels resultats.....	27
4. Conclusions.....	34

ÍNDIX DE TAULES

1. Partit judicial de Manresa: síntesi del moviment de la població municipal Registrada entre els mesos de juny de 1857 i novembre de 1860, inclosos.....	16
2. Partit judicial de Manresa. Variació de la població municipal entre maig De 1857 i desembre de 1860 segons els resultats censals.....	24
3. Partit judicial de Manresa. Balanç entre moviment de població i la variació intercensal del nombre d'habitants (1857-1860).....	25

LES TRIBULACIONS D'UN JUTGE POSAT A DEMÒGRAF: ELS TREBALLS DEL CENS DE 1860 AL BAGES.¹

L'objectiu d'aquest escrit és, d'antuvi i per sobre de tot, descriure el desplegament dels treballs del Cens de Població de 1860 en l'àmbit d'una comarca. Això és, de com s'hi concretaren les ordres i les instruccions de registre i recompte de la població emanades des d'instàncies de poder superiors al nivell local. En base a aquesta idea més general, he procurat conduir l'ordenament del treball, sempre que això ha estat possible, al fil de la cronologia del procés. Així doncs, seran descrites, successivament, (1) la preparació i la formalització de la inscripció, (2) el recompte i l'agregació de les dades contingudes en les cèdules de registre i, per acabar, (3) la verificació i l'anàlisi dels resultats.

La documentació de base estudiada és la correspondència oficial mantinguda entre el senyor Calixto Bello Alós, jutge de Primera Instància del Partit Judicial de Manresa, amb la Secció d'Estadística del Govern Civil de la Província de Barcelona, les autoritats municipals del Partit Judicial i altres persones significades de l'àmbit bagenc durant els sis mesos i escaig que va allargassar-se l'operació censal.² Aquesta documentació, conservada a l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa³ (AHCM), també inclou la col·lecció de les disposicions emanades des de la superioritat central i provincial.⁴

De Calixto Bello⁵ sabem que era valencià, de la capital, i que havia seguit l'escalafó de la carrera judicial. Abans d'arribar a la plaça del Partit de Manresa, l'any 1858, havia estat Jutge de Primera Instància de Gandia, als anys quaranta, i d'Olot i Figueres, als cinquanta, entre d'altres destinacions que desconec. Deixant de banda els treballs que comento en aquest article, Bello es distingí en gestionar la millora de la categoria del jutjat de Manresa. Reeixí en millorar la categoria de la plaça del jutge: de la d'ascens a la de terme. Tingué cinc fills de la seva primera dona, Pasquala Calatayud Martí, valenciana i de la capital com ell mateix. Traspassada aquesta, possiblement a principis dels anys cinquanta, es casà en segones núpcies amb Anna Ferrer de Trinxeria, d'Olot, la qual el va

sobreviure. Bello morí a Manresa l'octubre de 1861, quan encara cuejaven els treballs del Cens.

El nombre d'ajuntaments que formaven el partit judicial de Manresa el 1860 era de 33, els mateixos que formen la comarca de Bages actual, llevat del de Cardona i el de Monistrol de Montserrat⁶ els quals pertanyien als partits de Berga i d'Igualada, respectivament. Comptava amb l'afegit del de Granera (Vallès Oriental) i el defecte del de Monistrol de Calders el qual formava part de l'ajuntament de Calders.⁷ Sense perdre de vista aquestes diferències, no em sembla forassenyat intercanviar l'àmbit de la comarca de Bages amb el partit judicial de Manresa del 1860 sense més preàmbuls.

La sola rememoració dels treballs censals de 1860 al Bages ja és de prou valor com per justificar la publicació d'aquest escrit.⁸ Tanmateix, la quantitat i la qualitat de la documentació examinada permet plantejar qüestions de més volada, d'abast metodològic més general, en el domini de la demografia històrica.⁹ Els òrgans dels poders central i provincial, necessàriament, i malgrat proposar-s'ho, no podien abastar ni controlar totes les reaccions anòmales que podien suscitar les seves disposicions. La seva desconfiança envers les autoritats locals era constant en tot tipus de negocis administratius: recaptació d'impostos, sorteig de lleves, etc. Alcaldes, regidors i jutges de pau dels ajuntaments sorgits de la revolució liberal, considerats com la darrera peça de la maquinària governativa de l'Administració central, mai com a representants polítics dels ciutadans i ciutadanes, eren sempre suspectes d'irregularitats de tota mena. Tanmateix, la documentació comarcal esmentada permet d'estudiar aquesta i altres problemàtiques més generals en tres vessants ben definides.

D'antuvi, la documentació referida al Bages permet valorar la participació de les autoritats locals i comarcals en el bon fi de l'operació censal. A més a més, de manera excepcional i insospitada, la documentació bagenca revela una participació de l'estament eclesiàstic, tan important per a la estadística demogràfica de tots els temps, malgrat el caràcter totalment laic que es pretenia donar a l'operació. La implicació indirecta d'aquest col·lectiu en els treballs del Cens, per iniciativa personal, hem de creure, del jutge Bello, permet fer una incursió envers la qualitat de les informacions que els rectors facilitaven al Govern Civil durant aquells anys sobre naixements, matrimonis i defuncions, a manera de Registre Civil paral·lel. Malgrat que, repeteixo, suposi un parèntesi dintre de la temàtica

d'aquest article, és un topant que no he pogut deixar passar. Això és prou interessant atesa la pràctica desaparició, a partir de 1854, dels impresos complimentats pels capellans que varen servir per a formar les primeres estadístiques de moviment de població de l'Estat espanyol. Prou debat hi ha hagut, i encara hi ha, sobre la seva validesa.¹⁰

En segon lloc, la documentació aporta materials de primera mà per a la discussió del grau d'ocultament practicat en les declaracions dels primers censos. Les autoritats estadístiques el varen considerar significatiu en el Cens portat a terme el maig de 1857. Entre d'altres raons, aquesta va ser la causa que motivà la seva repetició a només tres anys vista. Els estudis generalistes dels primers censos moderns d'Espanya (1857 i 1860) han insistit sobre aquest tema.¹¹ De tota manera, m'avanço a dir que treure conclusions afirmatives o negatives sobre la desviació dels resultats obtinguts és negoci gairebé irresoluble.

Finalment, i de tot plegat, la revisió de la documentació bagenca del Cens de 1860 pot donar pistes sobre l'estat i la disseminació dels coneixements d'estadística demogràfica a mitjans de segle dinou. En aquest context, i a un nivell molt casolà, és plausible fer-se la pregunta: les autoritats i empleats municipals encarregades d'assessorar els ciutadans en l'acte de registre, havien comprés realment les definicions dels epígrafs en els quals havien d'anotar les característiques de cada individu? Eren prou evidents per a l'enteniment de tothom? Aquestes són qüestions que no tenen res a veure amb l'ocultament. Per altra banda, escau fer aquestes consideracions per valorar les iniciatives de documentació demogràfica empeses pel jutge Bello¹² en la seva demarcació.

1. La preparació de la inscripció

El Reial Decret que ordenava la formació del Cens de Població per a la nit de Nadal a Sant Esteve propinent va ser publicat a la *Gaceta de Madrid* en data de 31 d'octubre de 1860, signat per Leopoldo O'Donnell. La convocatòria era reblada pocs dies després, el dia 10 de novembre, amb la publicació de les instruccions detallades al mateix diari oficial de l'Estat. La direcció tècnica de l'operació era confiada a la Comisión de Estadística General del Reino, organisme creat el 1856 i que venia a ser l'antecedent més remot de l'actual Instituto Nacional de Estadística.¹³

Com ja havia estat el cas en el Cens de 1857, la convocatòria especificava les característiques de l'individu censal, en el sentit modern que des d'aleshores ha conservat:

“Art. 2º . - Todos los habitantes sin excepción, así nacionales como extranjeros hallados a la sazón en España, serán empadronados en la casa o paraje en que pernoctaren en el día de la inscripción, cualquiera que sea su naturaleza, su vecindad o su domicilio.”

Aquesta disposició superava, almenys en teoria, les ambigüitats que arrossegaven les provatures de censos i padrons de la primera meitat del segle XIX en els quals l'individu censal era, generalment, el veí.¹⁴ Des d'aquest punt de vista, els individus censals s'empadronaven on pagaven els impostos malgrat poder residir de manera permanent en altres localitats. L'exhaustivitat d'aquells registres premoderns es ressentia també per l'omissió, molt sovintejada, de mossos i criades que convivia amb el nucli familiar bàsic, com passava a la majoria de masos del país, així com dels individus que formaven col·lectivitats sense vincles familiars com és el cas dels acollits en hospitals, els reclusos en presons, els militars en casernes, etc. Tot això s'intentava superar amb les definicions d'establerts i transeünts.

De tota manera, l'obsessió de les autoritats estadístiques era l'ocultació. En aquest sentit, la mateixa Instrucció era contundent:

“Art. 6º . – Serán castigadas con arreglo a las leyes las personas que en la redacción de las cédulas ó en la revisión ó formación de los resúmenes, cometan algún delito ó falta por malicia o negligencia culpable.”

Per a la direcció descentralitzada dels treballs es creaven Juntes del Cens a cada província, partit judicial i municipi presidides pel Governador Civil, el Jutge de 1ª Instància i l'Alcalde, respectivament. La Instrucció de 10 de novembre especificava la composició de cadascuna d'aquestes Juntes. En la Junta Provincial hi havien d'intervenir, expressament, representants de la Comissió provincial d'Estadística, entre d'altres funcionaris. Les comissions de partit i d'ajuntament es recolzaven, sobretot, en les forces vives de la localitat, això és dels principals contribuents. Així mateix, la Instrucció eximia de formar Junta Municipal en les capitals de cada Partit Judicial en les quals en faria les funcions la del Partit.¹⁵

La compilació de les dades registrades en les cèdules d'inscripció s'hauria de fer per agregació piramidal dels resultats. Els ajuntament establirien un resum tabulat dels habitants dels respectius municipis segons el formulari tramés a aquest efecte. Els resums municipals s'agregarien al nivell del Partit Judicial i aquests al Provincial. Per tant, la pulcritud en la classificació i sumatoris dels individus de cada epígraf esdevenia clau per al bon fi dels recomptes. Tot i així, en les disposicions de la Instrucció s'advertia que les cèdules d'inscripció serien dipositades en la Secció d'Estadística del Govern Civil a disposició de la Comisió d'Estadística per a les comprovacions pertinents.

Les despeses d'impressió i de tramesa de les cèdules de registre eren assumides per l'Estat. La resta de les despeses que es poguessin originar haurien d'anar a càrrec dels governs civils i dels ajuntaments. Els funcionaris de l'Estat i els empleats municipals estaven obligats a col·laborar activament en la distribució i recollida de les cèdules casa per casa, sense cap tipus de gratificació.

1.1. La mobilització de les forces vives locals

Malgrat la imminència de la cita censal, restava un mes i mig escàs per a actuar, la mobilització de les autoritats provincials i locals encara es va fer esperar. La maquinària provincial es posà en moviment a gairebé a només un mes vista de la data d'empadronament. El Butlletí Oficial de la Província (BOP) del 20 de novembre reproduïa el Reial Decret i les Instruccions esmentades així com els primers manifestos comminatoris del Governador Civil, Ignacio Llasera y Esteve, dirigits a les autoritats locals. Eren prou expressius. Acabaven així:

“...siendo improrrogables los plazos fijados para la rectificación del censo, espero, que los Alcaldes comprendiendo su importancia llenaran cumplidamente sus deberes evitándome el disgusto de tener que imponerles el castigo correspondiente , así como será para mí sumamente grato proponer para los premios y recompensas a los que se hubieren distinguido notablemente por su inteligencia, laboriosidad y celo.”

En compliment de disposicions superiors, el Govern Civil (GC), per mitjà de la seva Secció d'Estadística, posava en guàrdia de les seves responsabilitats al jutge de Primera Instància de Manresa, com segurament també ho faria amb els de la resta de la província, el dia 23 del mateix mes. En dates successives, altre conducte de comunicació podrà ser la

Comissió Permanent d'Estadística de la Província de Barcelona (CPEPB)¹⁶. No cal dir que junt amb una exposició sumària de les tasques que calia efectuar també se'l compelia a la col·laboració més encarida. L'expressió *excitar el celo* serà l'habitual al llarg de tota la campanya censal. La pressió de la Secció d'Estadística del GC sobre l'actuació del jutge seria constant i, a voltes, fins i tot aclaparadora per a un funcionari que li havia plogut l'encàrrec sense haver-lo demanat. Per exemple, una carta manuscrita del President de la CPEPB, Leoncio de Bruguera, del 28 de novembre ja l'advertia de la publicació d'una circular de procediments al BOP. Aquesta pressió, que haurà de transmetre a les autoritats municipals del seu partit judicial, serà contestada en alguna ocasió com veurem més endavant.

El jutge de Manresa va notificar oficialment la celebració del Cens als Alcaldes el dia 28 de novembre. Els apressava a constituir les Juntes locals ordenades en la Instrucció del 10 de novembre. En l'ofici imprès que els va fer arribar, transmetia la preocupació per l'ocultació que es podria produir:

“La exactitud en los datos es hasta un deber de conciencia, y V. y los demás señores que componen esa junta municipal lo acataran, no lo dudo, mayormente como no hay consideración alguna atendible, que pueda obligarles á contrariar su cumplimiento”.

Fa l'advertiment sobre la responsabilitat que incorren amb les amenaces de rigor manifestades en les instruccions generals i reiterades, com hem vist, pel Govern Civil. Hi afegeix, en un redactat de collita pròpia, que l'assumpte principal:

“es la ocultación de población, así como el mas fácil de comprobar, á cuyo efecto, quedo muy a la mira y obran en mi poder los antecedentes necesarios, que al momento me conducirán al descubrimiento de la verdad”.

En aquesta demostració d'exercici de poder, els moviments i providències del jutge Bello foren molt ràpids i precisos. De la correspondència s'endevina que va prendre's, o li feren prendre sense que ens n'hagi quedat constància escrita, la seva funció fiscalitzadora dels ajuntaments de manera molt acurada. En conseqüència, li interessava recollir materials per a justificar, per si calia, les inculpacions que hauria de dictar mesos a venir. Volia tenir les espatlles cobertes per quan hagués d'assenyalar els Ajuntaments per a investigar. És per això que enfila una recerca demogràfica insòlita: avaluar el creixement de la població de cada municipi per tal de valorar les desviacions que s'observessin en la rectificació censal.

Bello volia tenir totes les dades recollides abans de Nadal, el dia del registre, i no estalviaria mitjans de cap mena per aconseguir-ho.

1.2. La recerca demogràfica del jutge Bello: les altes i les baixes municipals

El mateix dia 28 de novembre, Calixto Bello es tornava a dirigir als Alcaldes amb un altre ofici imprès en el qual els requeria la relació nominal de les altes i baixes de domiciliació produïdes a l'Ajuntament respectiu des del mes següent en què s'efectuà el Cens de 1857 (21 de maig) fins a finals de novembre de 1860.

No cal dir que tots els ajuntaments del partit varen respondre a l'exigència documental del jutge. La qualitat i l'interès objectiu dels llistats d'altes i baixes tramesos, però, s'endevina força discutible. Posem per cas, un ajuntament amb cens tan important com el de Sallent (4.744 h. de fet el 1857) li havia fet saber les dificultats per formar aquelles llistes just rebuda la circular. La resposta de Bello (9 de desembre) és inflexible: cal trametre les llistes "aunque para ello fuera necesario compulsar el Padrón formado en 1857". A Sallent varen optar per tirar pel dret i el dia 15 de desembre l'alcalde Sebastià Vintró s'excusa pel retard i lliura sengles llistes nominals amb 154 baixes i 69 altes. He pogut comprovar que figuren diverses famílies a una i altra llista.

Bona part dels ajuntaments tenien molt rovellat el llibre normatiu de registre d'entrades i sortides de persones en el terme respectiu. L'ofici d'acompanyament de les llistes esmentades signat per l'alcalde de Santa Maria d'Oló el 9 de desembre, no pot ser més expressiu en el seu recargolament:

"Al propio tiempo le manifiesto que los que no se le expresa el día de su salida es por motivo que se han marchado de esta y han venido sin pedir salida los que han marchado y sin haberla presentada los que han venido."

Més clar l'aigua. En general, s'ensuma que van sortir del tràngol fent un repàs d'urgència en la memòria dels regidors, de l'alcalde i del secretari. Es dedueix del fet que en els desglossaments per anys gairebé sempre resulten sospitosament més moguts els darrers (1859 i 1860) que no pas els dos primers (1857 i 1858).

En altres casos, com a Artés, Avinyó, Mura, Rajadell i a Santa Maria d'Oló mateix, s'especifica el nombre de famílies entrades i sortides amb detall del nom del cap de casa però sense especificar el nombre de membres de cadascuna. És un bon exemple de

l'aferrissament administratiu pel recompte de veïns als efectes fiscals. En fi, en diversos pobles s'observa que les altes i baixes només fan referència a persones notables: el mestre, els eclesiàstics, el secretari... Si bé es registraven els noms i els cognoms de cada membre d'aquestes famílies, era habitual no donar-los per als criats i les criades, la majordona del capellà inclosa. Eren tan poca cosa en l'escala social, que a ulls vista dels propietaris que formaven l'ajuntament semblava suficient consignar-ne el nombre. Amb tot, una volta obtinguts els llistats de tots els municipis, i malgrat les irregularitats apuntades, el jutge Bello no hi va fer cap objecció.

1.3. La recerca demogràfica del jutge Bello: naixements i defuncions : les actituds dels rectors

Per altra banda, el mateix dia 28 de novembre, el jutge va remetre un altre ofici, també imprès, als rectors de totes les parròquies del partit judicial pregant-los –això sí, de manera prou contundent: immediatament–, la remissió del nombre de bateigs i d'enterraments, vol dir naixements i defuncions, celebrats des del Cens de 1857:

“He de merecer de V. Se sirva remitirme inmediatamente una nota del número de nacimientos y defunciones que hayan ocurrido en esa Parroquia en cada uno de los años transcurridos desde Junio de 1857 hasta el mes de la fecha con expresión de los sexos, y también de estados en cuanto á las defunciones”.

La informació sol·licitada als senyors rectors de les 61 parròquies enquestades¹⁷, va ser facilitada ràpidament. La majoria la varen lliurar dins del termini de la primera setmana de desembre mateix. Alguns, però, es retardaren. El jutge, mitjançant ofici del dia 13 de desembre, acusa els tocaradans de tebior en la col·laboració amb el Govern. Les justificacions, les disculpes, els aclariments de tota mena dels mossens manifesten, sovint, la incertesa del tremp del col·lectiu eclesiàstic, convertit en un cos de funcionaris al servei de l'Estat, tot seguit al Concordat de 1851.¹⁸ Vegem-ne algunes mostres.

És el cas del rector de la parròquia de Sant Andreu d'Aguilar de Segarra, Josep Pujolar, qui el 19 de desembre s'excusa del retard de la seva resposta de l'ofici del jutge de 28 de novembre:

“...y para ahuyentar, si posible es, del corazón de V.S. el mareado concepto que hoy en día esta tanto en boga de creer que el clero mira con indiferencia las

disposiciones del gobierno: sepa pues V.S. que asta (sic) el 13 del corriente no llegó a mi poder el citado oficio, y el 17 el segundo relativo al mismo objeto.“

El rector de Balsareny, el 16 de desembre, addueix una circumstància prou remarcable per a justificar el retard:

“una mala inteligencia fue causa de no poner sello en el sobre del pliego que remití a V.S. y por lo mismo estudio detenido en la administración de esa de Manresa, motivo de no haberlo antes recibido V.S.”

Des de l'any de 1856 s'havia instaurat el servei de correus de l'Estat amb l'obligació del remitent de franquejar els efectes tramesos. Fins aleshores, en general, era el destinatari qui s'havia de fer càrrec del cost del servei.

O bé encara el de Monistrol de Rajadell (Monistrolet), Francesc Galí, el qual insisteix que ja ha complert l'encàrrec, sense oblidar que "...bien lejos de mirarme en nada con indiferencia las disposiciones del Gobierno de S.M. la Reyna (Q.D.G.) tuve el honor de enviar a Vd...". En aquest cas, la reclamació del jutge era referida a les dades de l'antiga parròquia de Vallformosa, agregada a Monistrolet com a sufragània de feia molt poc. Bello exigeix a mossèn Galí que li desagregui les dades corresponents a la parròquia fillola. Un cas semblant passa amb les dades del Pont de Vilomara. En aquesta sufragània de Rocafort, creada de feia poc, hi havia, però, vicari: el reverend Martí Parés. En rebre l'ofici del jutge del dia 28, el rector de Santa Maria de Rocafort, Climent Puigoriol, només respon per la seva jurisdicció sense dir-ne res al vicari Parés. Aquest ha de facilitar a corre-cuita les dades del Pont en 21 de desembre sota la pressió de les reïres de Déu del jutge. Altres possibles conflictes de competències jurisdiccionals són aclarits pels rectors i assumits per Bello. El de Santa Maria de Sallent, Joan Codina, puntualitza que Cabrianes no és parròquia independent ni sufragània de Sallent diversament al que pretenia el jutge. El de Sant Julià d'Úixols especifica que només facilita les dades corresponents a les cases de la parròquia que formen part de l'ajuntament de Granera.¹⁹

En els escrits que acompanyaven les dades, les referències a les informacions periòdiques sobre bateigs, defuncions i matrimonis que els rectors trametien al Govern Civil per via dels ajuntaments són, sorprenentment, molt escadusseres. El rector de Sant Sadurní de Callús en detallar el seu informe, manyagament submís al règim, hi fa esment indirecte:

“Omito los meses que no ha habido nada, y en lo demás, *como siempre*, me he conformado escrupulosamente con las partidas notadas en los libros parroquiales que están confiados a mi cargo: pues en esta ocasión, como siempre, he creído un deber de conciencia obedecer al gobierno legítimamente constituido.”

En aquest context, els comentaris de Francesc Pla, rector de Santa Creu de Fonollosa, són explícits del tot. El seu escrit, d'una duresa de pedra picada, il·lustra el clima de ‘col·laboració’, entre església i govern a la Catalunya de l'època. Mossèn Pla les engaltava tal com raja, sense contemplacions. Val la pena transcriure'l sencer:

“Espera que otra vez no se gravará al párroco de Fonollosa con gastos de papel y trabajos engorrosos de noticias dadas ya por duplicado / Al Sr. Alcalde, cada quincena y á nuestro Superior manifestamos exactamente todos los años, las noticias que se piden / Espero que nadie podrá probar al párroco de Fonollosa la incuria y falta de celo en el cumplimiento de sus deberes. Si no responde mas pronto a lo que se pide, es porque considera no estar obligado a servir de amanuense, máxime en materias que no le incumben, con perjuicio de sus graves obligaciones. Y si necesita otra vez el Sr. Presidente de la Junta del censo de población servirse materialmente de los párrocos será muy prudente y cuerdo se dirija al competente Superior para disponer aquel lo que mire más conveniente / Hasta la fecha el párroco que suscribe no ha recibido otro mandato de su Superior sino que coopere al censo de población facilitando a los Inspectores y comisionados que se presenten los libros parroquiales y no que registre y revuelva dichos libros”.

Un to combatent semblant és el que manifesta el rector de Salo. Abans de donar-se per vençut –“por no incomodar a V.S.”–, fa una declaració de principis en tota regla sobre qui el mana:

“Aunque me hallé al corriente sobre lo que mandó S.M. la Reyna y cuando se trata de dar el auxilio correspondiente a sus juntas para hacer el censo que se propone, no creo estar obligado hasta que me lo anuncie por medio de mi superior eclesiástico, de aquí es que me creo libre de responder ó no a las de V.S. hasta que se verifique lo sobredicho, mas que mas habiéndose dado la relación que V.S. pide todos los meses desde aquella época á esta parte. Atendida sin embargo la voluntad presente de mi superior pasaré por no incomodar a V.S. a darle la relación que me pide y es como sigue...”.

1.4. La recerca demogràfica del jutge Bello: naixements i defuncions : la presentació de la informació

En l'ordre tècnic, la intel·ligència de la sol·licitud del Jutge no va ser pas sempre compresa pels senyors rectors. D'antuvi cal assenyalar que els mossens de set parròquies,

val a dir que no gaire grans, Castellnou, Mura, Monistrollet, Vallformosa, Sant Feliu Sasserra, Sant Feliu de Terrassola i Sant Joan de Vilatorrada, no s'avingueren a facilitar les dades en el nivell de detall temporal demanat: any a any. Liquidaren l'assumpte facilitant els nombres totals des de juny de 1857 fins a novembre de 1860. En el cas de Sant Martí de Mura, el reverend Josep Graus no es va molestar ni en donar el detall de l'estat civil dels difunts tal i com sol·licitava Bello. En canvi, el de Sant Andreu de Castellnou, parròquia la qual incloïa la petita sufragània d'Argençola, s'esplaiava en detalls:

“En cumplimiento de su oficio fechado 28 de Noviembre del año corriente, digo que desde junio inclusive de 1857 hasta Noviembre inclusive de 1860 hay en este pueblo y su agregado Argensola sufragánea de este Castellnou de Bages 23 niños nacidos y 13 niñas nacidas, con la advertencia que entre los 23 niños contados hay 3 niños de padres forasteros. / Sobre fallecimientos digo que en el discurso de estos 4 años de que se trata hay 10 machos fallecidos, a saber 4 varones labradores, 2 casados y 2 viudos: después hay 6 párvulos. También hay 7 hembras, a saber 4 viudas 1 soltera y 2 párvulas. Lo que le digo para su conocimiento.- José Serrat, Cura Párroco. 7 de diciembre de 1860.”

Els rectors de altres tres parròquies, en aquest cas ben grans, Balsareny, Sant Fruitós de Bages i Santpedor, no varen entendre, senzillament, el sentit de la periodització temporal d'allò que se'ls demanava. Varen repartir els naixements i les defuncions en dos anys de dotze mesos, de juny de 1857 a maig de 1858 i de juny de 1858 a maig de 1859, i un tercer 'any' de divuit: des de juny de 1859 fins el novembre de 1860.

La presentació formal de les dades va ser molt variada atès que no es va procurar cap tipus de formulari tabulat. És que potser el Jutge confiava que els rectors prendrien com a model el que havien d'omplir regularment per al Govern Civil? Són nombroses les taules que recorden, vagament, l'organització d'aquells impresos: les diverses categories temàtiques en les columnes i els períodes temporals en les files. Malgrat la seva simplicitat, la nota del rector de Santa Maria d'Oló en pot ser ben representativa. La presentació del de Castelltallat és, malgrat la disposició intercalada dels anys, de la mateixa categoria. Però també són igualment nombroses les notes que organitzaren la presentació de les dades en forma de llistat. La relativa a Granera n'és un bon exemple. Sovint, però, aquesta modalitat de llistat es reforça amb claus per aplegar els totals. L'exemple del de Fonollosa és un cas límit i la seva interpretació, fins i tot, pot resultar ben problemàtica. Aquests quatre exemples es disposen a continuació.²⁰

Estado de los nacimientos y defunciones ocurridos en la Parroquia de Sta Maria de Oló partido de Matarraza, notado al margen desde 1° de Junio de 1857 hasta 30 de Noviembre de 1860.

Años.	Nacimientos			Defunciones.				
	Varones	Mujeres	Infantes	Salteras.	Casados	Casadas	Vudas.	Vudas.
1857.	18.	9.	5.	7.	3.	0	0	4.
1858.	14.	24.	2.	5.	7.	4.	2.	5.
1859.	21.	23.	15.	8.	7.	5.	3.	2.
1860.	16.	16.	3.	6.	2.	4.	4.	4.
Totales.	69.	69.	32.	26.	19.	13.	9.	15.

Sta Maria de Oló 6 Diciembre de 1860.

Franco de Asis Vilardell Cura Parraco

Nota de los q^{se} han nacido y caído en esta p^{ar}te
 segun de S^{ra} Miguel de Castelltallat desde 1° Junio de 1857

Nacido		1857					
Varones	Hembras	Fallecidos					
		Canco.	Cuaca.	Vidos.	Vidas.	Sollan.	Sollan.
4.	2.	\	\	\	\	1.	3.
		1858.					
7.	2.	1	\	1	\	4.	3.
		1859.					
7.	3.	\	1	2	1.	3.	2.
		1860.					
5.	4.	2.	1.	\	2.	2.	\
		Sacrosino Paré Cuadras 					

Nota del rector de Castelltallat (AHCM)

Nota de los nacimientos que ha habido en la Par. 2 Granera desde el mes de 1857 hasta el presente.

Año 1857.	6.
71. 1858.	11.
72. 1859.	15.
73. 1860.	11.
<u>total.</u>	<u>43.</u>

Nota de las defunciones.

Año 1857.	
Adultos hombres casados	1
71. mug ^r	
72. hom ^r sol ^r	1.
73. mug ^r sol ^r	2.
Parvulos hom ^r	3
71. m ^r	2
<u>total</u>	<u>9.</u>

Año 1858.	
Adultos hom ^r casados	2
71. mug ^r 72.	
73. hom ^r viudos	
74. mug ^r v ^r os	3
75. hom ^r sol ^r	
76. m ^r sol ^r	
Parvulos hom ^r	9
77. m ^r	3
<u>total</u>	<u>17</u>

Continúan las defunciones.	
Año 1859.	
Adultos hom ^r casados	3
71. mug ^r cas ^r	1
72. hom ^r viud ^r	
73. m ^r v ^r os	2
74. hom ^r sol ^r	1
75. m ^r sol ^r	1.
Parvulos hom ^r	3
76. m ^r	2
<u>total.</u>	<u>13</u>

Año 1860.	
Adultos hom ^r casados	
71. m ^r cas ^r	
72. hom ^r viudos	1
73. m ^r viud ^r	1
74. hom ^r sol ^r v ^r os	1
75. m ^r sol ^r	
Parvulos hom ^r	4
76. m ^r	2
<u>total.</u>	<u>9</u>

Nota del rector de Granera (AHCM)

Estado de nacimientos, y defunciones de la parroquia de Sta Cruz de Fonollosa desde Junio de 1854, hasta Noviembre de 1860.

Desde Junio de 1854.

Varones 2.	} total 16.	Hombres parvulos - 6.	Casados 1.	Solteros adultos 8.
Nacidos		Muecos totales - 15.	1.	total 18.
Mujeres 4.	} total 16.	Mujeres parvulas - 9.	Casadas 0.	Viudas 1.
Hembras				

1858.

Varones 19.	} total 40.	Homb. parv. 2.	Casados 3.	Viudas 1.
Nacidos		Muecos Adultos Solteros 4.	total 18.	
Mujeres 21.	} total 40.	Muj. parv. 2.	Casadas 3.	Viudas 0.
Hembras				

1859.

Varones 16.	} total 31.	Homb. parv. 2.	Casados 2.	Viudas 1.
Nacidos		Muecos adultos solteros 8.	total 20.	
Mujeres 15.	} total 31.	Muj. parv. - 6.	Casadas 1.	Viudas 2.
Hembras				

1860.

Varones 12.	} total 24.	Paro. hom. 3.	Casados 2.	Viudas 1.
Nacidos		Muecos - adultos - Solteros 8.	total 17.	
Mujeres 12.	} total 24.	Paro. Muj. 8.	Casadas 1.	Viudas 2.
Hembras				

Conforme se halla en los libros parroquia de Fonollosa y Don. D. de Fon. P. de Fon.

En recollir aquesta informació, la idea perseguida pel jutge era prou evident: avaluar el creixement de la població de cada municipi per tal de valorar les desviacions que s'observessin en la rectificació censal. La taula 1 resumeix el producte de les seves indagacions agregades al nivell municipal. Cal recordar que la informació no és disponible per al municipi de Manresa.²¹

Taula 1.- Partit judicial de Manresa: síntesi del moviment de la població municipal registrada entre els mesos de juny de 1857 i novembre de 1860, ambdós inclosos.

Municipi	B	C	D	E	F	G	H
Aguilar de Segarra	100	86	33	46	133	132	1
Artés	248	190	20	21	268	211	57
Avinyó	233	165	25	18	258	183	75
Balsareny	164	103	28	34	192	137	53
Calders	201	174	3	8	204	177	27
Callús	49	28	23	18	72	46	26
Castelladral	149	59	88	163	237	222	15
Castellbell	35	22	61	589	96	611	-515
Castellfollit del Boix	123	61	10	0	133	61	72
Castellgalí	101	66	17	23	118	89	29
Castellnou	37	17	11	53	48	70	-22
l'Estany	90	94	14	50	104	144	-40
Fonollosa	177	134	31	97	208	231	-23
Gaià	95	62	8	7	103	69	34
Granera	49	52	30	39	79	91	-12
Manresa							
Moià	360	343	117	101	477	444	33
Mura	139	117	31	21	170	138	32
Navarces	223	183	55	47	278	230	48
Rajadell	120	99	160	144	280	243	37
Rocafort	171	95	11	3	182	98	84
Sallent	556	389	69	154	625	543	82
Sant Feliu Sasserra	126	128	21	27	147	155	-8
Sant Fruitós de Bages	156	109	24	8	180	117	63
Sant Martí de Torruella	60	45	22	5	82	50	32
Sant Mateu de Bages	127	77	37	7	164	84	80
Sant Salvador de Guardiola	129	82	1	10	130	92	38
Sant Vicenç de Castellet	75	47	0	15	75	62	13
Santa Cecília de Montserrat	47	32	26	10	73	42	31
Santa Maria d'Oló	166	133	20	45	186	178	8
Santpedor	301	200	66	23	367	223	144
Súria	237	162	62	47	299	209	90
Talamanca	93	83	6	15	99	98	1

Nota: Columnes: B.- Bateigs; C.- Enterraments; D.- Altes de domiciliació; E.- Baixes de domiciliació; F.- Bateigs + altes; G.- Enterraments + baixes; H = F – G. He conservat les denominacions dels municipis de 1860 amb la sola rectificació de l'ortografia. Font: AHCM, Lligall 'Cens 1860 - I'

En la taula cal destacar el gran nombre de baixes de domiciliació en els municipis que varen hostatjar campaments de treballadors, el més sovint acompanyats per la dona, ocupats en la construcció del ferrocarril de Barcelona a Lleida per Manresa. El cas de Castellbell és espectacular.²² Juntament amb Vacarisses i Viladecavalls, situats fóra de l'àmbit d'estudi, va ser el municipi que va congrega-ne el major nombre en el sector Terrassa-Manresa. En el sector Manresa-Calaf destaca el contingent assentat temporalment a Rajadell, molt menor, però, al de Castellbell. Precisament, el rector de Rajadell va detallar els bateigs i els enterraments ocasionats específicament per aquest grup de famílies de treballadors en la seva nota per al jutge. Els campaments varen ser aixecats l'any 1859 amb l'acabament de les obres i inauguració de l'exploració.

No és aquest el lloc per comentar aquestes dades des d'una perspectiva estrictament demogràfica. Cal advertir, però, que tot i tractar-se només de quatre anys, i escapçats encara per les puntes, les xifres són de gran interès per conèixer alguns paràmetres del moviment de la població bagenca en una època tan important com és la del triomf de la industrialització cotonera, anterior a l'establiment del Registre Civil i atesa la devastació catastròfica que sofriren els llibres sacramentals de les parròquies comarcals durant els mesos de juliol i agost de 1936.²³

1.5. L'organització del registre : disposicions i recomanacions

El primer material lliurat als jutges per tal de fer-lo arribar als ajuntaments foren els fulls d'inscripció, les cèdules d'empadronament que caldrà omplir per cada família del terme. En el cas del Partit de Manresa, la Secció d'Estadística del GC en va fer arribar 10.784,²⁴ el dia 7 de desembre. La sensació de compte enrere que manifesten els oficis d'acompanyament és prou evident. En aquest cas concret, però, la Secció d'Estadística encarregà al jutge Bello que en distribuir-les

“a los S.S. Alcaldes de los pueblos se sirva decirles cuanto de buen celo les sugiera para convencerles de la importancia del trabajo confiado a la Junta que Vd. tan dignamente preside y a las Juntas municipales que presiden ellos y para desvanecer las añejas preocupaciones contra todo trabajo estadístico, haciéndoles ver las consecuencias de los que nos ocupan bajo un punto de vista más elevado que el vulgar y mezquino desde el que suele mirarse en los pueblos, especialmente de corto vecindario.”

Fa feredat constatar la repugnància que sentien les autoritats superiors pels conciutadans esparsos en el territori que consideraven nacional. El mateix estil de prevenció davant de les autoritats locals es fa evident en la carta impresa tramesa a tots els jutges de l'Estat el dia següent, 8 de desembre, per Alejandro Oliván, vice-president de la Comisión de Estadística General del Reino, entitat responsable, recordem-ho, de l'operació censal.

El jutge Calixto Bello sol·licita informació i aclariments diversos a la Secció d'Estadística. Fins i tot demostra una frisança sorprenent, un cert neguit per avançar-se als esdeveniments. Això és el que deixa traslluir una resposta de la Secció d'Estadística del dia 15 de desembre en la qual li notifica, bo i tranquilitzant-lo, que els fulls de resum dels resultats municipals i del partit previstos en les instruccions prèvies "se remitirán a su tiempo". O bé que les cèdules d'inscripció originals haurien de dipositar-se a l'arxiu de la Secció al Govern Civil. Bello, no hi ha dubte, era home previsor.

És precisament en la rèplica d'agraïment de la comunicació anterior, en esborrany manuscrit al marge del paper de plec que feia les funcions de sobre, on el jutge de Manresa descobreix els seus treballs de documentació particulars. L'escrit revela també la seva submissió a la Secció d'Estadística i el temor a les reconvençions:

“ ...desde que llegó á mis manos el Real Decreto mandando proceder a la formación del censo de población me he ocupado de hacer comprender á las autoridades y juntas municipales toda la importancia de aquella medida procurando desvanecer las añeja preocupaciones que por desgracia existen todavía en este país contra todo trabajo estadístico. / Tampoco he omitido dirigirles las instrucciones convenientes á fin de obtener la regularidad en los trabajos del censo y para que la verdad sea su resultado y hacer oportunamente y con éxito las investigaciones necesarias estoy reuniendo los datos que he creído mas conveniente y que con el mejor celo me están proporcionando los curas párrocos y muchos alcaldes y otras personas ilustradas de los pueblos los cuales quiero también visitar personalmente antes del día 25 al menos aquellas de donde con fundamento puede temerse alguna ocultación.”

Per tant, les informacions de rectors i alcaldes que reunia eren pel seu compte i risc. No sembla pas que hi hagués un mandat de la superioritat en aquest sentit.

Calixto Bello donà les darreres instruccions sobre el procediment d'inscripció als Ajuntaments la tarda del 18 de desembre en el decurs de la reunió de la Junta del Cens de Població del Partit celebrada a Casa de la Ciutat de Manresa. També hi assistien tots els jutges de Pau municipals. Les informacions orals versaren sobre els capítols del II al IV de

les normes d'inscripció. Per reforçar les explicacions, Bello va repartir una reimpressió d'aquests capítols als presents a la reunió. En fi, en ofici circular de l'endemà, dia 19, Bello es dirigia als Jutges de Pau municipals reiterant-los que no deixessin de petja els Alcaldes respectius a fi i efecte que els treballs d'inscripció i recompte

“los lleven a cabo con la regularidad prevenida y sea la más exacta verdad su resultado; haciéndoles presente que el censo no tiene ese objeto que la ignorancia o la malicia le atribuyen; el Gobierno de S.M. lo ha dispuesto con miras altamente patrióticas, que no son otras que la grandeza y porvenir de España.”

Aquestes proclames al patriotisme són reflex de les que inflava Alejandro Olivan des de la Comisión de Estadística General del Reino a través de circulars diverses. Així, en la part 'doctrinal' de les instruccions que acompanyaven la remissió dels fulls d'inscripció als Alcaldes, el jutge Bello els recomanava, a més de l'exactitud i rigor,

“procure por todos los medios que su celo le sugiera, no sólo inculcar a esos habitantes la grave responsabilidad que pueden contraer faltando a la verdad en las noticias que han de estampar en las cédulas y á la obediencia a las órdenes de esa junta, si que desvanecer las preocupaciones que en la gente ignorante suele haber contra los trabajos estadísticos, sin suponerles otra mira que el aumento de los impuestos, y desconociendo que sin estadística es imposible una justa y buena administración, y que el censo de población tiene por principal objeto, que la nación española sea considerada en Europa tan grande y tan importante como es en realidad.”

Són interessants algunes de les instruccions i aclariments genèrics del Jutge als Alcaldes. Remarcava, altra volta, la definició del subjecte censal, no sense vaguetats:

“4ª. Por cabeza de familia se entiende el que vive independiente ya sea solo o con familia, de modo que en una misma habitación suelen vivir dos o más jefes de familia, y por consiguiente a cada uno de ellos se le ha de entregar su cédula.”

Els problemes de les definicions sobre veïnatge en la perspectiva de quantificar les poblacions de dret i de fet continuaven ben vius. Així ha de puntualitzar que:

“7ª. Se consideran *establecidos* los que tienen residencia fija en una población, y por *transeúntes* todos los demás; los extranjeros que estén reconocidos como vecinos omitirán estampar dicha inicial.”

En fi, el Jutge advertia que com que a Catalunya les dones casades “tienen la costumbre” d'adoptar el cognom del marit, calia que en les cèdules d'inscripció, en canvi, constés el propi de la dona.

2. Recompte i inspecció de les dades

La Junta del Cens de Població del partit de Manresa ja no es tornaria a reunir fins després de la cita censal, concretament el dia 27 de desembre, per a orientar la tabulació dels resums a partir de les dades de les cèdules de registre. A partir d'aquesta data ho faran amb freqüència. Bona prova de la importància i significació d'aquest òrgan en pot ser la disponibilitat de paper d'ofici propi amb la capçalera impresa corresponent: "Censo de Población / Junta del Partido de Manresa". També ho suggereix l'existència, o la promesa, de crèdits específics. Si més no, les despeses originades per les operacions censals al nivell del Partit Judicial i local també varen tenir el seu ressò en la correspondència manresana. Així, per exemple, el 3 de gener de 1861, el president de la CPEPB reclama el compte de despeses per la tramesa de les cèdules a cada poble.

2.1. La confecció de resums i padrons

D'acord amb la circular d'instruccions tramesa per Alejandro Oliván el 12 de desembre, els treballs de formació dels resums municipals hauria d'enllestir-se el 8 de gener. Oliván exigia una revisió a fons de les cèdules de registre amb totes les comprovacions que convinguessin, i afegia:

"...con llamamiento al patriotismo de los hombres decididos y celosos de la honra del pueblo de su naturaleza, impartíendose la cooperación de la benemérita Guardia Civil, para poblado y para despoblado, apurándose, en fin, todos los recursos para descubrir la verdad."

El jutge de Manresa ja havia tingut ocasió de posar en pràctica la crida abans de rebre-la. En el decurs dels treballs de preparació del cens, i com a resposta²⁵ a una comunicació tramesa per l'alcalde de Castellbell el 6 de desembre de 1860, indicava que:

"Para dar cumplimiento a la circular de V.S. de fecha 28 Nov. último, he mandado a los habitantes en las casillas de la vía ferría y fábrica llamada *dels Abadals* presentaran ó manifestaran sus nombres y los de los demás habitantes y ha habido casillero y el habitante de la fábrica que han dicho que "no les daba la gana" de decirlos y en vista de tales contestaciones he creído conveniente ponerlo al superior conocimiento de V.S. para lo que estime."

L'esborrany de la resposta és un model de recepta de mà dura: "juicio de faltas, todos los medios legales...", etc., inclosa la visita de l'empleat municipal escortat per la parella de la *Benemérita*.²⁶

De tota manera, la qüestió fonamental per resoldre durant els mesos immediatament posteriors a la recollida de la informació va ser la confecció dels resums municipals i del partit sol·licitats per la superioritat com a base de l'agregació piramidal de dades. Els problemes es podien resumir en dues categories: els purament quantitius i els d'interpretació qualitativa. La circular citada d'Alejandro Olivan detallava el procediment d'agregació de les dades amb una prolixitat abassegadora. Intentava, així, evitar el perill, prou fàcil, d'errades aritmètiques en els recomptes. La Junta del Partit de Manresa va imprimir un resum d'aquesta normativa el 2 de gener de 1861 i la distribuí als ajuntaments de la demarcació.

En el vessant qualitatiu de l'agregació, subsistiren diversos problemes d'interpretació en les classificacions sectorials, la més important de les quals fou en l'assignació de la casuística d'ocupacions i oficis realment declarats en les categories prefixades per la Comisión de Estadística General del Reino. Per exemple, l'alcalde de Sant Salvador de Guardiola es dirigia al jutge el 7 de febrer en demanda d'aclariments per classificar els pagesos parcers. Com a propietaris?, com a arrendataris? Era una consulta amb molt de fons! L'alcalde no s'hi aclaria malgrat manifestar que ho havia procurat escatir en una circular específica del Governador Civil.²⁷ En el ben entès que el contingent de parcers del Bages no era pas anecdòtic, ni de bon tros, la persistència d'aquest dubte de classificació enterboleix notablement la confiança en els resultats sectorials del Cens.

A més de les tabulacions dels resums, cada ajuntament també havia d'efectuar la transcripció dels registres de les cèdules als fulls del Padró. Això és, un llistat general amb columnats normalitzats per a cada epígraf. La tasca per fer, totalment manuscrita, era doncs considerable. D'acord amb la correspondència creuada entre el jutge Bello i Leoncio de Bruguera, els ajuntaments del Partit Judicial de Manresa van consumir gairebé tres mil fulls pautats de Padró. El 25 de febrer, de Bruguera informa al jutge que no li podrà servir més exemplars. Fins aleshores n'havia servit 2.831.

Les dificultats per reunir els resums municipals i els corresponents padrons correctament complimentats varen ser considerables. És clar que molts ajuntaments varen sobrepassar àmpliament el termini del 8 de gener per lliurar el resum. En algun cas, la causa va ser prou sonada. La renúncia a la secretaria de l'Ajuntament de Santa Maria d'Oló per part de l'escrivent Antoni Juvany, comunicada al jutge el 16 de gener pel Regidor primer,

per absència de l'Alcalde i del Tinent, és demostrativa de les tensions que podia generar la realització d'un treball, el "arreglo de las papeletas" del Cens, que considerava fora de la rutina de la secretaria: contribucions, quintes i actes de les sessions:

“Señor: hágole a VS presente lo que sigue y es: que en virtud del arreglo de papeletas que deben presentarse el 25 de los corrientes y habiendo manifestado publicamente al Sr. Secretario de esta la indispensable obligación del arreglo de dichas papeletas, contestó este; que según ley no tenía obligación ninguna en tal arreglo, sin satisfacerle sus trabajos, en tanto que sin esta condición, dejaría la dimisión de su empleo, como se deja ver en la presente adjunta. / Vista su resolución terminante reunimos pronto en las casas consistoriales una junta formada del Ayuntamiento y propietarios para discernir el caso: los cuales habiendo previsto semejante renuncia, la ya citada junta resolvió que tal trabajo fuese pagado con precio módico, pero parte de propietarios querían fuese gratuito: por fin espero de su benévola caridad pondrá VS un medio módico, apresurándome yo por mi parte en darle conocimiento para deliberar con mas comodidad este tan interesante asunto y haga lo que bien le parezca o juzgue más conveniente. [Antoni Algué, 16 de gener de 1861]”

No va ser fins a finals de febrer quan, des de Barcelona, començaren a reclamar els resums i a insistir en l'agilització dels treballs de transcripció de les cèdules als padrons. Sembla, pel to de les circulars, que els Inspectors d'Estadística ja estaven llestos per visitar els pobles sospitosos d'ocultació de població. Tanmateix, la Junta del Partit encara refusava i retornava resums municipals per tot el mes de març i abril. Posem per cas els de l'Estany, Sta. Maria d'Oló, Rocafort i Fonollosa, retornats per esmenar el 7 de març. També s'haurien imposat multes als municipis que s'havien endarrerit en la formació dels padrons. La resposta de 15 de maig, a les vigílies de la visita del inspectors, de l'Ajuntament de Castelladral a una requisitòria, no conservada, del jutge Bello, és prou eloqüent:

“Adjunto acompaño a V.S. la nota de las personas que no fueron incluidas en el censo de población por no hallarse en el distrito en la noche del 25 de diciembre del año próximo pasado así como la de algunos que por olvido dejaron de incluirse, debiendo manifestarle que por razón de ser un distrito que cuenta cuatro pueblos y tiene de circunferencia 15 horas no ha sido posible concluir el recuento hasta el día de hoy y por lo mismo espero de V.S. se dignará exonerarme de la multa impuesta pues que no ha sido por falta de voluntad, y por otra parte en la convocatoria no se me previno había de presentar los trabajos este ó aquel día sino que hiciese un recuento de todas las casas y como casi todas son diseminadas no ha sido posible concluirlo antes. / Lo que digo a V.S. en contestación a su oficio de fecha 27 del actual [abril].”

Noteu com apareixen habitants a corre-cuita. La impressió de desori és notable.

2.2. Les inspeccions als ajuntaments

A primers de maig es disposava de la totalitat dels resums municipals però encara mancaven diversos Padrons. El 4 de maig, el president de la Secció d'Estadística del GC atorgava un termini de vuit dies suplementaris als Alcaldes que encara no havien remés el Padró, en el ben entès que “...como puede haber alguno que no haya cumplido esta disposición, espero se servirá V. [el jutge Bello] manifestarme cual sea este para en su vista acordar lo que corresponda.” Reiterem, doncs, que la política de la garrotada envers els ajuntaments era el pa del dia. Malgrat mostrar, en compensació, una punta de pastanaga, l'ofici reservat adreçat per la Secció d'Estadística al jutge Bello el 29 d'abril és prou explícit en aquell sentit. També val la pena transcriure'l *in extenso*:

“Llegada a ocasión de apreciar en todo su justo valor los trabajos que para la rectificación del Censo y Nomenclátor practicaron en ese partido y algunos pueblos del mismo, los funcionarios del ramo comisionados para llevarlos a cabo y deseoso de saber de una manera cierta los que mas se han distinguido por su celo y tacto en la importantísima tarea que les fue confiada y cuales por las faltas ú omisiones que hubieren cometido fueron indignos de contarse entre el ... de sus compañeros, encargo a V.S. con la mayor reserva, habiéndole responsable, caso no probable, de no guardarla, me manifieste, con la eficacia que le caracteriza los nombres de los inspectores que á ese partido fueron destinados, fecha en que hicieron su presentación y la de su salida; si durante el tiempo que estuvieron en la visita, alguno ó algunos dejaron de verificar los trabajos y finalmente si el método que emplearon podrá dar buenos resultados, ó si la falta de estudio o inteligencia contribuyó a que no alcanzasen los que se podrían esperar. / Los deseos que siempre V. manifiesta de cumplir debidamente los cometidos que se le confían, hace no dude un momento evacuará tan delicada comisión con la celeridad y acierto que en todas ocasiones y principalmente en la presente le recomiendo para corresponder dignamente a lo preceptuado por la Superioridad.”

En la seva dèria acusatòria, el jutge va confeccionar sengles taules demostratives dels ajuntaments que calia investigar. En primer lloc, la comparativa dels resultats atesos en el Cens de 1857 i els de 1860. La taula 2 és una rèplica de la manuscrita que amb igual nombre de columnes i epígrafs figura en la documentació del Cens de 1860 conservada en el AHCM.²⁸

Tots els ajuntament que perdien població queien immediatament en la sospita d'ocultació. Se'n dispensaven els que, sense presentar una minva notable, havien augmentat el nombre de cèdules recollides. El jutge va recórrer seguidament a les dades sobre moviment de la població, bateigs i enterraments, altes i baixes, que havia recollit preventivament mig any enrere. En realitat, però, el seu ús va ser del tot circumstancial. En

una taula manuscrita en la qual només figuren els municipis grisats a la taula 2 d'aquest article i les dades de moviment de població extretes de la taula 1, el jutge Bello afegí signes + o - prou evidents per destacar, suposo, el grau d'inculpació que atorgava a cada un d'aquells dotze ajuntaments.²⁹

Taula 2.- Partit judicial de Manresa. Variació de la població municipal entre maig de 1857 i desembre de 1860 segons els resultats censals.

Municipi	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
Aguilar	125	689	10	123	618	11			2	71
Artés	354	1839	38	365	1878	80	11	39		
Avinyó	314	1718	66	331	1854	56	17	136		
Balsareny	217	1275	36	231	1310	10	14	35		
Calders	305	1713	24	309	1682	0	4			31
Callús	46	316	17	55	381	40	9	65		
Castelladral	177	1197	64	165	1179	69			12	18
Castellfollit	156	1008	0	151	944	1			5	64
Castellgalí	176	1094	90	182	1027	12	6			67
Castellnou	54	348	0	52	338	3			2	10
Castellbell	185	1434	586	182	823	9			3	611
l'Estany	119	623	8	120	596	11	1			27
Fonollosa	215	1262	21	216	1140	19	1			122
Gaià	115	649	2	121	687	6	6	38		
Granera	83	448	0	83	446	6				2
Manresa	3227	15264	863	3425	16193	738	198	929		
Moià	616	3147	149	637	2945	44	21			202
Mura	188	887	0	186	861	3			2	26
Navarcles	295	1441	17	308	1571	33	13	130		
Rajadell	111	857	67	139	964	22	28	107		
Rocafort	172	862	11	174	853	8	2			9
Sallent	975	4744	115	985	4909	118	10	165		
Sant Feliu S.	220	932	18	222	947	6	2	15		
Sant Fruitós	194	979	21	214	1188	13	20	209		
Sant Mateu	162	1112	17	154	1184	61		72	8	
Sant Martí	74	454	3	75	421	3	1			33
Sant Salvador	160	831	16	154	877	58		46	6	
Sant Vicenç	87	527	75	103	562	14	16	35		
Santa Cecília	58	330	1	58	311	1				19
Santa Ma. d'Oló	260	1320	42	281	1368	54	21	48		
Santpedor	366	1818	69	382	1914	46	16	96		
Súria	253	1401	58	305	1689	172	52	288		
Talamanca	104	538	5	104	541			3		
	10163	53057		10592	54201		469	2456	40	1312

Nota: Files: es remarquen en grisat els municipis que van ser objecte d'escorcoll per part dels inspectors del Govern Civil; trobareu la denominació completa dels municipis a la Taula 1. Columnes: CENS 1857: B.- Cèdules recollides; C.- Habitants; D.- Transeünts. CENS 1860: E.- Cèdules recollides; F.- Habitants; G.- Transeünts. DIFERÈNCIES: H.- Cèdules de més; I.- Habitants de més el 1860; J.- Cèdules de menys; K.- Habitants de menys el 1860. Font: AHCM Lligall 'Cens 1860 - I'

Es tracta, evidentment, de tempteigs. No hi ha cap desenvolupament analític. En la taula 3 presento el que podria haver estat un balanç més afinat entre el resultat municipal de les dades de moviment de població i la variació en el nombre d'habitants registrats el maig de 1857 i el desembre de 1860.

Taula 3.- Partit judicial de Manresa. Balanç entre moviment de població i la variació intercensal del nombre d'habitants (1857 – 1860).

Municipi	B	C	D	E
Aguilar de Segarra	689	1	-71	-72
Artés	1839	57	39	-18
Avinyó	1718	75	136	61
Balsareny	1275	53	35	-18
Calders	1713	27	-31	-58
Callús	316	26	65	39
Castelladral	1197	15	-18	-33
Castellbell	1008	-515	-611	-96
Castellfollit del Boix	1094	72	-64	-136
Castellgalí	348	29	-67	-96
Castellnou	1434	-22	-10	12
l'Estany	623	-40	-27	13
Fonollosa	1262	-23	-122	-99
Gaià	649	34	38	4
Granera	448	-12	-2	10
Manresa	15264			
Moià	3147	33	-202	-235
Mura	887	32	-26	-58
Navarces	1441	48	130	72
Rajadell	857	37	107	70
Rocafort	862	84	-9	-93
Sallent	4744	82	165	83
Sant Feliu Sasserra	932	-8	96	-48
Sant Fruitós de Bages	979	63	15	22
Sant Martí de Torruella	1112	32	209	146
Sant Mateu de Bages	454	80	72	-8
Sant Salvador de Guardiola	831	38	-33	-55
Sant Vicenç de Castellet	527	13	46	8
Santa Cecília de Montserrat	330	31	-19	-50
Santa Maria d'Oló	1320	8	48	40
Santpedor	1818	144	35	22
Súria	1401	90	288	198
Talamanca	538	1	3	2

Nota: Columnes: B.- Habitants 1857; C.- Moviment de la població entre maig de 1857 i desembre de 1860 (columna H de la taula 1); D.- Variació de la població registrada en els censos de 1857 i 1860 (columnes I i K de la taula 2); E.- Balanç entre moviment de població i la variació intercensal del nombre d'habitants . Font: AHCM Lligall 'Cens 1860 - I'

Està clar que amb els descensos de població absoluta observats en la taula 2 el jutge en tenia ben bé prou per sortir del tràngol de repartir inculpacions. Però d'haver format, i fet cas, dels balanços de la taula 3, la llista hauria d'haver-se modificat significativament. Hi hauria d'haver afegit cinc municipis de pes: Artés, Balsareny, Castellgalí, Rocafort i Santpedor. Els seus increments de població censal eren acusadament per sota de les previsions que presumien les dades respectives de moviment. I al revés, hauria d'haver tret dos municipis acusats d'irregularitats a causa de la seva minva censal: Castellnou i l'Estany. Realment en guanyaven per resultar aquella disminució inferior a la presumida pel moviment.

En la documentació dels lligalls tan llargament al·ludits hi ha dues notes manuscrites mitjançant les quals sabem que tots els inspectors varen arribar a Manresa els dies 17 i 18 de maig i en sortiren el 22 de maig, fent cap a Barcelona. El jutge va considerar la seva tasca com a excel·lent, ja que feren augmentar el cens en 250 persones. Però no especifica, ni de passada, quin va ser el mètode de treball emprat pels inspectors. Només remarca que va ser el més encertat. Tampoc s'assenyala, no ho diu ni el jutge ni el Govern Civil, la qualificació professional dels inspectors.³⁰

La seva identitat, els dels dotze ajuntaments que varen investigar en els tres dies esmentats i l'augment de població, o justificació de la minva, que es va aconseguir en cada cas es detallen en una altra nota de la mateixa col·lecció documental. Luis Planas i José Guasp repassaren el sector nord de la comarca. Visitaren l'ajuntament de Castellnou, el qual va justificar la minva; el de Castelladral va reeixir en trobar 3 nous veïns i 23 ànimes; finalment, el de l'Estany també va justificar la minva. Els inspectors José L. Pellecin i Mariano Maroto s'esmerçaren en el sector de sol ixent. Anaren al de Calders, amb el resultat de la troballa de 20 noves ànimes de cens; al de Moià, el qual va justificar la minva observada; i al de Mura, on es localitzaren 2 nous veïns amb 34 ànimes de cens. Francisco Mallent i Mateo Miranda pentinaren la banda ponentina. Certificaren un augment de 22 ànimes a l'ajuntament d'Aguilar de Segarra i de 21 al de Sant Martí de Torruella; el de Fonollosa va justificar la davallada. Finalment, una quarta parella inspectora formada per José L. Clos i Miguel Soroa investigaren els tres ajuntaments meridionals suspectes d'ocultació: en el de Santa Cecília de Montserrat aparegué un nou veí i 28 ànimes esgarriades; en el de Castellbell, el nombre d'ànimes retrobades va ser de 34; i per acabar,

en el de Castellfollit del Boix obtingueren la rectificació més espectacular del Partit: 48 noves ànimes.

3. Verificació i anàlisi dels resultats

Paral·lelament a la inspecció dels pobles declarats com a sospitosos d'haver permès l'ocultació de personal, la Secció d'Estadística del Govern Civil es dirigí al jutge exigint aclariments i comentaris sobre diversos aspectes que, a parer dels revisors de la Junta General d'Estadística³¹, delataven suspicàcies en els resums dels pobles. En un ofici de 6 de maig de 1861 li donen vuit dies per contestar un qüestionari prou extens, poble per poble i pregunta per pregunta. Li donaven facultat discrecional per a consultar els Alcaldes i “personas ilustradas en el presente caso ... á fin de lograr el mejor resultado apetecido”, el qual no era altre que evitar, gairebé de totes passades, qualsevol minva de població absoluta. Aquest qüestionari no és pas insòlit. Els van haver de complimentar la majoria, sinó tots, els jutges de Primera Instància de l'Estat com a Presidents de Junta de Partit.³²

Presento tot seguit les qüestions plantejades al jutge Bello en el *Pliego de reparos sobre los datos censales á los pueblos del partido de Manresa...*. Amb la finalitat de no allargar aquest escrit més enllà del convenient, dispo la resposta, o un extracte d'aquesta, tot seguit a la formulació de la pregunta i de la relació dels pobles per als quals es sol·licitava.

1. *Com s'entén [En que consiste...] que el nombre d'habitants per cèdula dels pobles següents no arribi a quatre i mig?* Només es demanava pel cas de Sant Feliu Sasserra. Reprodueixo la resposta del jutge:

“En que habiendo decaído enteramente la fabricación de lana por medio de máquinas de mano que era la principal riqueza del país y hallándose trabajado este pueblo por las malas cosechas son muchas las personas y en particular los jóvenes que marchan á establecerse en otros puntos”.

En un treball més afinat, és clar, caldria explicar d'on sortia el llinar de quatre habitants i mig com a indicador del coeficient de la composició mitjana d'individus per família adoptat per la Junta General de Estadística.³³

2. *Com s'entén la minva que s'observa en els pobles següents comparat el seu cens amb el de 1857?* Eren els pobles d'Aguilar de Segarra, Castellfollit del Boix, Castellnou de Bages, Estany, Fonollosa i Sant Martí de Torruella. Independentment de la resposta donada

pel jutge, tots aquests pobles varen ser investigats, els he esmentat abans, pels inspectors de la Secció d'Estadística de Govern Civil com a suspectes d'ocultació.

Per als pobles d'Aguilar, Castellfollit, Castellnou i Fonollosa, el jutge addueix la presència d'un major nombre de mossos el maig de 1857, que no pas el desembre de 1860, a causa de la menor activitat en les vinyes a l'hivern i no ser necessaris tants braços. A més a més, fa notar que dels mossos que restarien en els pobles citats n'hi hauria molts d'absents per passar les festes de Nadal amb la família. No caldria dir que aquest fet és totalment aliè a l'aplicació normativa de les normes de registre censal i no fan presuposar pas un bon enteniment de les categories de 'present' i 'absent'. En el cas de Castellnou s'afegeix una singularitat prou significativa: "En haber desocupado el colono [vol dir masover] del manso Graner y no haber venido aun el que debía reemplazarle...".³⁴ Per a Aguilar es fa referència puntual a les males collites. Contra el que caldria esperar, és una justificació rara.

La redacció de la resposta de l'Estany fa referència a la presència accidental de "varios pordioseros" en el cens de 1857 i feia esment a la sortida de noies joves per posar-se en el servei domèstic a altres poblacions. És clar que aquest gènere de resposta no s'avenia amb la pregunta i suposem que és per això que va ser ratllada i substituïda per una altra que feia referència al moviment d'altres i baixes de domiciliació. Finalment, en el cas de Sant Martí de Torruella, la disminució es justifica per la baixa de persones per casament "y otros motivos".

3. *Com és que en els pobles següents apareixen establerts més homes que no pas dones?* La qüestió interessava a 24 dels 33 ajuntaments del Partit Judicial: Aguilar de Segarra, Avinyó, Balsareny, Calders, Callús, Castelladral, Castellfollit del Boix, Castellgalí, Castellnou de Bages, Castellbell, Gaià, Granera, Moià, Mura, Rajadell, Rocafort, Santpedor, Santa Cecília de Montserrat, Santa Maria d'Oló, Sant Feliu Sasserra, Sant Fruitós de Bages, Sant Mateu de Bages, Sant Salvador de Guardiola i Sant Vicenç de Castellet. Potser hauria esta més útil esmentar els pobles que se'n deslliuraven!

Per a una gran majoria de les localitats citades s'addueixen causes que podem considerar disposades en dues direccions complementàries. Per un cantó l'emigració de les noies joves, en un cas fins i tot de les vídues, per posar-se en el servei domèstic o a treballar en les fàbriques d'altres pobles. L'emigració de les noies per casament s'al·lega poc. Per

l'altre cantó, sovintaja donar raó del predomini masculí a la retenció dels nois per a les feines del camp afegit a l'arribada de mossos provinents d'altres pobles.³⁵

En general, aquestes al·legacions no són justificades de cap manera i sonen a opinió de domini general. Són comptats els pobles que haurien aportat motius singulars per justificar la sortida de les joves. El jutge es fa ressò que a Santa Maria d'Oló retreuen les males collites com a causa del fenomen. Els municipis travessats per la via del ferrocarril aprofiten l'avinentesa. Castellgalí es despatxa així:

“Procede de hallarse comprendidos entre los varones los jornaleros ó mozos de labranza de las casas de campo y los trabajadores del ferro-carril siendo así que la mayor parte de unos y otros son vecinos de otros pueblos”.

Fins i tot el jutge es deixa arrossegar per la terminologia i definició antiga d'individu censal. La confusió és palesa. Per a Castellbell i Sant Vicenç de Castellet es dóna un comentari similar. Tanmateix, en el moment del registre censal de 1860 les obres del ferrocarril pròpiament dites ja feia més d'un any que havien finalitzat. La referència als treballadors del ferrocarril només es pot aplicar als empleats de l'explotació.

En un altre ordre de coses, les raons aportades per al poble de Calders són poc convincents malgrat l'originalitat d'encolomar la causa a la modalitat del poblament del terme:

“Como este distrito municipal consta de tres parroquias una rural y las otras dos aunque con un centro de población diseminado en su mayor parte y las tres enteramente agrícolas...”

El desconcert terminològic és notable. En altres, es donen pistes de la destinació de les joves, possiblement per a remarcar la magnitud de l'emigració femenina soferta pel poble. A Sant Mateu de Bages les destinacions de les noies eren Barcelona, Manresa, Súria “y otros”. A Gaià citen els destins de Berga, Sallent i Moià. La justificació del dèficit de dones a aquest darrer ajuntament va ser més treballosa atès que es basava en una combinació de causes estructurals i geogràfiques:

“No solo depende de que en los dos últimos quinquenios han nacido más varones que hembras sino también porqué componiendo parte de este distrito municipal los pueblos rurales de Rodós i Ferrerons las muchachas de las casas pobres y masoveros se marchan a servir a los grandes centros de población”.

A Rocafort, l'empastifada justificatòria és francament complexa de seguir:

“...las dos fábricas [al Pont de Vilomara] que hay en este distrito municipal emplean una porción de hombres que han venido á establecerse de otros puntos al paso que las muchachas que se emplean en dichas fábricas muchas de ellas son de los pueblos de San Fructuoso y Manresa donde van a pasar los días festivos con sus familias”.

Quan li toca el torn a Sant Fruitós de Bages, però, el jutge no es molesta en fer cap tipus de precisió sobre l'origen de les treballadores de les fàbriques de riu d'aquell terme.

A Santpedor, la referència a l'escreix d'homes per falta de braços propis és indirecta: “...se comprendieron entre los establecidos a los mozos de las casas de campo fuesen o no avecindados en esta villa.” La qual cosa, altra volta, deixa seriosos dubtes sobre la correcta comprensió de les definicions dels subjectes censals, ‘establerts’ i ‘transeünts’.

Finalment, cal notar que en un parell de casos, la diferència entre contingent masculí i femení es remarca amb una anàlisi rudimentària de la piràmide d'edats. Així, per a Balsareny es comenta:

“...que la diferencia consiste en los 10 primeros años y en las de 40 años para arriba y observándose también la misma diferencia en el censo de 1857 no puede reconocer otra causa que a la de nacer mayor número de varones que hembras y a la menor vitalidad de estas”.

I a Castellnou s'amania amb “...cuya opinión queda corroborada por notarse la principal diferencia en las edades de treinta años en adelante...”.

4. *Com s'entén que en els pobles següents sigui més gran el nombre de dones transeünts que no pas la d'homes?* L'aclariment només es demanava per a Navarcles. El jutge ho explica per la presència de diversos operaris ocupats en la construcció del pont del Llobregat de la carretera de Manresa a Vic. Especifiquen que anaven amb la família i que, casualment, les dones (17) eren més que els homes (16).

5. *Com s'entén que el nombre de casats sigui més gran que no pas el de casades en els pobles següents?* Això passa a 21 pobles: Aguilar de Segarra, Artés, Balsareny, Calders, Callús, Castelladral, Castellfollit del Boix, Castellnou de Bages, Castellvell, Gaià, Granera, Guardiola, Manresa, Mura, Rajadell, Sallent, Rocafort, Santa Maria d'Oló, Sant Feliu Sasserra, Sant Mateu de Bages i Súria. Naturalment, ens podem esperar respostes similars a les facilitades per a la pregunta 3. Hi ha, però, algunes novetats.

Per a tots els pobles s'addueix que d'entre els transeünts n'hi havia que tenien la dona al poble de residència. D'aquí en resultaria el desequilibri. Curiosament, però, per a alguns pobles es distingeix expressament entre transeünts i mossos (“mozos de labranza”): Balsareny, Castellnou, Gaià, Granera, Sant Salvador de Guardiola. En canvi, per a Castellfollit s'esmenta tot el mostrarí de les que mancaven: la dona d'un transeünt, la d'un mosso domiciliat a Manresa i una altra d'un veí del poble la qual era absent en el moment del registre censal. L'absència accidental de la dona també s'assenyala per a Mura. En el cas de Calders es remarca com

“en las cédulas se encontraron como establecidos a los mozos de labranza, de pastores y demás dependientes de las casas de campo que se hallan contratados por temporada”

diversos dels quals no anaven amb les seves dones. Possiblement, una altra mostra d'incomprensió de la diferència entre ‘establerts’ i ‘transeünts’ que ja he comentat ratlles amunt.

En fi, tampoc manquen les justificacions derivades de la singularitat dels treballadors de ferrocarril instal·lats en solitari a Castellbell o bé els dedicats a la construcció de la carretera de Manresa a Solsona en el terme de Súrria.

6. *Com s'entén que el nombre de vidus sigui més gran que no pas el de vídues en el poble següent?* Això passava a Santa Cecília de Montserrat. La resposta de justificació és contundent:

“Porque algunas viudas faltas de posibilidades y robustas aun para el trabajo se han trasladado a otras poblaciones a servir en clase de criadas.”

7. *Com s'entén que en els pobles següents el nombre de dones sigui més gran al d'homes fins a l'edat de 10 anys?* Concernia als municipis d'Aguilar de Segarra, Artés, Avinyó, Calders, Castellfollit del Boix, Castellbell, Estany, Fonollosa, Mura, Rajadell, Sallent i Talamanca.

La possibilitat d'adquirir la migració per motius de treball no era creïble i, per tant, les respostes reincideixen una i altra vegada en l'anomalia d'haver nascut més femelles que mascles en els darrers temps. De tota manera, no s'aporten xifres en cap cas. Se cita haver consultat els llibres sacramentals, en els darrers deu anys, en la resposta corresponent a l'Estany.³⁶ Només hi ha dues respostes discordants, fruit, possiblement, de retenir alguna

opinió local. En el cas de Castellbell se cita que s'envien els minyons a aprendre ofici (sastre i sabater en concret) a poblacions més grans. Això, però, resulta contradictori amb les afirmacions de que fins a 10 anys restaven amb els pares. La resposta de Fonollosa reincideix en aquella excepcionalitat:

“Porque no residiendo maestro en este pueblo los padres que pueden hacerlo mandan sus hijos a estudiar a otros puntos...”

8. *Com s'entén que en els períodes d'onze anys en endavant sigui més gran el nombre d'homes que no pas el de dones en els pobles següents?* Aquesta 'anomalia' venia ser el corol·lari de la irregularitat observada en la qüestió tercera. Havia estat observada pels mateixos municipis citats per aquella pregunta amb l'afegit d'Artés, Sallent, i Súria. Per tant, a 27 dels 33 municipis del Partit Judicial.

La resposta genèrica del jutge és la de fer-ne responsable la tramesa de les filles a servir de criades a altres punts, precisament a partir dels onze anys, a la sortida de les dones per casament i a l'arribada de mossos per insuficiència de braços en el propi poble. Val a dir que hi ha notícia d'enviar-les-hi per sota dels onze anys. En aquest sentit, la justificació de la singularitat de Rocafort frega el cinisme:

“como según se ha manifestado al contestar la tercera pregunta el mayor número de varones que hembras depende de los mozos de labranza y empleados de Fábrica naturalmente todos ellos deben exceder de once años”.

Per a Castellgalí, Castellbell i Sant Vicenç de Castellet hi havia la coartada local dels treballadors del ferrocarril tal i com s'havia avançat en la pregunta tres, a més a més de retreure “la eventualidad de los nacimientos y defunciones”. Pel cas de Súria es recorda novament la presència d'una colla de treballadors de la nova carretera Manresa-Basella. A Sallent assenyalen la presència d'un destacament de Mossos d'Esquadra “que casi todos son solteros”. En el cas de Moià, però, el jutge pot adduir una causa singular irrefutable:

“Depende principalmente de que en esta villa hay un colegio noviciado de PP. Escolapios que en junto los pensionistas internos forman el número de 50 y de que esto mismo da mayor afluencia de jóvenes de los pueblos comarcanos...”.

Sovint, el raonament del jutge, o el del redactor de les respostes, és ben tèrbol. En el cas de Balsareny anota:

“la principal diferencia está de los 40 años en adelante no puede encontrarse otra causal que la de que algunas mugeres se casan en otros pueblos ya que las demás envejecen más que los varones.”

En aquest terreny de les causalitats biològiques serà bo recordar que a Artés s’apunta que

“pudiendo además haber influido los peligros a los que se hallan expuestas las mugeres casadas durante la cria, supuesto que la mayor diferencia está en las edades de 26 a 50 años.”

9. *Com s’entén que no hi ha mestra de nenes havent-hi més d’un mestre en el poble següent? És el cas a Aguilar Segarra. La resposta es de tall geogràfic i burocràtic:*

“Este pueblo se compone de las parroquias rurales de Castellar y Aguilar ambas muy dilatadas y por ello se mandó establecer por la Junta de Instrucción Pública de la Provincia una escuela incompleta en cada una de ellas y por la misma razón no corresponde maestra de niñas supuesto que de estas solo las hay en los pueblos donde se ha establecido cuando menos una escuela elemental completa.”

10. *Com s’entén que en els pobles següents hi ha un nombre major d’habitants dedicats a la indústria i el comerç que no pas a l’agricultura? És a dir, a Manresa, Navarcles i Sallent. Val la pena donar les tres respostes completes de la darrera qüestió plantejada al jutge Bello. Per a Manresa s’indica que*

“esta población es sumamente fabril y las muchachas establecidas en ella no solo surten las muchas fábricas establecidas en su territorio sino también la mayor parte de las que existen en los pueblos inmediatos de San Juan de Vilatorrada, Castellgalí y Puente de Vilumara agregado a la jurisdicción de Rocafort y como la agricultura solo ocupa a los hombres de ahí el que sea mayor el número de los que se dedican a la industria que a la agricultura.”

Per a Navarcles, en canvi, no es fa cap menció de les fàbriques que circumdaven el seu terme. L’explicació es perdia en la física dels vasos comunicants i dels resultats obtinguts en la classificació d’oficis:

“Si se atiende a la clasificación pura de industriales y comerciantes y a la de propietarios se observa que aquellos suman solo el número de 13 cuando estos son 49, pero si se agrega a los primeros los jornaleros de fábrica y a los segundos los jornaleros del campo resultará mayor el número de los primeros por cuanto la fabricación emplea los brazos de uno y otro secso, cuando la agricultura solo ocupa los varones.”

Ben al revés de Sallent, vila de la qual s’insistia en el seu caràcter fabril:

“Si bien la agricultura y la industria corren cuasi pareja en este Distrito municipal como en esta villa hay mucha fábrica y en ella se emplean los brazos de uno y otro secso naturalmente han de resultar más industriales que agricultores”.

Les respostes que va donar el jutge Bello al qüestionari són força decebedores. Tot plegat resulta una explicació anodina, de tirar pilotes fóra, pesadíssima. Possiblement, no tenia altre recurs. Més valia complir amb l'expedient i acabar el més aviat millor.

Les darreres instruccions específiques adreçades al jutge des de la Secció d'Estadística del Govern Civil³⁷ arribaren a Manresa a finals de maig i anaven referides a l'acompliment del resum estadístic del Partit Judicial sencer. Les observacions més destacades que li feien eren les següents: calia comparar el Padró i el resum de cada poble per valorar-ne la seva exactitud; era precís exigir aclariments sobre les persones no classificades per professió; s'hauria de tornar a examinar la relació entre els valors de naturalesa i sexe amb els d'estat civil; en fi, que hi hagués bona correspondència entre nombre de seccions i caseries, llocs, etc., i el seu un padró específic. Tot plegat havia d'estar llest pel 15 de juny. En efecte, el resum del cens núm. 5 corresponent al partit de Manresa és signat per tots els components de la Junta el dia 8 de juny de 1861.³⁸

Amb això, el 12 de juliol, el Governador Civil reprèn els alcaldes d'Aguilar, Calders, Castelladral, Castellfollit del Boix, Castellvell, Castellnou, Sant Martí de Torruella i Santa Cecília de Montserrat i els retreu desinterès en els treballs del Cens alhora que ensabona indirectament el Jutge i li promet recompenses pel treball efectuat. No va tenir temps. Calixto Bello va morir d'una feridura fulminant a Manresa el dia 13 d'octubre del mateix any 1861.³⁹

En un altre ofici datat el mateix dia 12 de juliol de 1861, el Governador donava per acabats els treballs de confecció del cens al partit de Manresa⁴⁰ després de mig any llarg de treball.

4. Conclusions

En aquest treball he rememorat els treballs del Cens de Població de 1860 efectuats a la comarca del Bages. Això ha estat possible mercès a la conservació de la documentació administrativa original que va generar aquell procés. El protagonisme del Jutge de Primera Instància del Partit de Manresa, el Sr. Calixto Bello Alós, fou considerable i singular. Va

anar més enllà del que l'obligaven les ordres i les disposicions legals: de corretja de transmissió eficaç entre el Govern Civil de la província i els alcaldes dels ajuntaments del Partit. La mateixa conservació de la documentació, ben ordenada, és bona prova de la seva dedicació al cas. La consulta dels llibres sacramentals de les parròquies del Bages i dels registres d'altres i baixes municipals amb la finalitat de reconstruir el moviment de població entre juny de 1857 i novembre de 1860, i poder valorar així els resultats de la inscripció de Nadal de 1860, cal considerar-la una iniciativa personal del jutge. No hem trobat notícia d'experiència semblant a altres Partits Judicials. Malgrat la finalitat mercenària, i un pèl mesquina, perseguida pel jutge, això és el de posar el dit als ulls dels ajuntaments que calia inspeccionar per aclarir presumptes ocultaments i errades, la seva recerca m'ha empès designar-lo com a "jutge posat a demògraf", una combinació insòlita a l'època.

Com he avançat en el primer punt especulatiu de la introducció, la iniciativa de recerca demogràfica de Calixto Bello va implicar l'estament eclesiàstic de la comarca de manera prou activa. Aquí, en el context temàtic d'aquest escrit, les notes informatives dels rectors només ens interessen tangencialment. Permeten indagar sobre la bondat de les dades de naixements, matrimonis i defuncions que els rectors ja facilitaven, o havien de facilitar, de feia molt temps, al Govern Civil de la Província per conducte dels ajuntaments.

Hem pogut verificar les reticències de tota mena que interposaren per subministrar la informació sol·licitada. Però resulta sorprenent constatar el baixíssim nivell de protesta que manifestaren per raó de la duplicació de feina que els suposava l'encàrrec del jutge. Per altra banda, la presentació formal de les dades va ser molt variada atès que, a diferència de com ho feien en les comunicacions al Govern Civil, el Jutge no els va procurar cap tipus de formulari. Cal remarcar que moltes de les notes defugen la presentació tabulada del models oficials. Per què no varen replicar aquells formularis que havien de tenir ben presents? Són indicis d'incompliment notable de les comunicacions al Govern Civil? Tot i així, he comprovat la intel·ligibilitat de les respostes dels capellans. De fer cas d'aquests indicis bagencs, i deixant de banda les confusions sobre els períodes anyals en els quals calia detallar les dades, si alguna cosa es pot concloure és que la inexactitud en origen de les primeres dades generals sobre moviment de la població espanyola dels anys de 1858-1861, admesa per la Comisión de Estadística General del Reino, no provenien tant de la qualitat i

intel·ligència com de la quantitat i cobertura de les informacions. Els rectors entenien molt bé quines eren les dades que calia subministrar. El problema està en què molts no ho feien.

Al llarg de la narració del procés de registre censal, ha estat comprovada l'aplicació, al nivell local, d'un ordenament en etapes ben definit: recollida, anàlisi i revisió de les dades. Aquesta metodologia, a hores d'ara, ens ha de semblar prou normal, pràctica i científica. Gairebé cent cinquanta anys enrera, però, tot plegat era d'una novetat molt més difícil d'assumir. I a tots els nivells de decisió. No n'hi havia prou amb la proposta d'un disseny modern de cens per part de les autoritats de l'estadística de l'Estat a l'estil dels exemples practicats a la majoria de països europeus. També calia que les autoritats de cada ajuntament cooperessin plenament en allò que estaven executant. Però en aquella data primerenca, l'assoliment d'aquesta entesa era una empresa gairebé impossible. L'ocultació d'individus i la incomprensió dels termes del registre per part de les autoritats i empleats municipals eren les acusacions més repetides des de les esferes de poder més elevades. De la documentació examinada, com ja insinuava en les propostes de revisió segona i tercera de la introducció, es poden apreciar trets d'ambdós problemes els quals poden afectar decisivament la fiabilitat dels resultats a nivell local alhora que representen una aportació a la discussió sobre la validesa dels resultats globals en un topant en el qual no hi ha gairebé cap treball específic.

Malgrat totes les declaracions solemnes de desinterès de l'Estat per qualsevol altra cosa que no fos el coneixement immaculat del nombre i condicions dels individus, la finalitat del Cens era servir d'instrument de control social. La insistència de les autoritats estadístiques en negar qualsevol implicació dels recomptes amb un possible augment de la massa tributària municipal dóna la sensació d'una cortina de fum per amagar la causa de pes de l'ocultació, això és la recluta militar. En aquest sentit, el perfil temàtic de les qüestions formulades per la Secció d'Estadística del GC al jutge Bello, les quals han estat comentades en l'apartat tercer, són reveladores en aquesta direcció. La majoria fan referència a diferències en el nombre d'homes i de dones les quals no feien el pes a les autoritats d'estadística. Aquesta susceptibilitat tan acusada de la Junta General de Estadística per aclarir els desequilibris de gènere no pot pas tenir una raó acadèmica sinó que apunta, segons el meu modest enteniment, a provar de desemmascarar l'ocultament de joves, o de falsejament de la seva edat, en la declaració. Fins i tot, la formulació de la

qüestió tercera no és pas contradictòria, com podria semblar a primera vista, amb aquesta hipòtesi. Tanmateix, la conclusió no és pas provada de manera rotunda.

Per acabar, cal fer un comentari sobre el nivell de comprensió i acompliment dels termes del registre censal a la vista de la documentació examinada. Ja hem vist com varen planar dubtes més que significatius en la definició dels individus censals. Per altra banda, el temps de realització de resums i padrons varen superar amb escreix els terminis proposats. Desgraciadament, no he trobat evidència documental del més que probable endarreriment en la recollida de les cèdules de registre les quals haurien d'haver estat en poder de les Junes Municipals els vespre del dia de Sant Esteve.

Naturalment, com he apuntat repetidament, la sospita d'ocultació queia sempre sobre les espatlles de les autoritats municipals les quals, a ulls vista del Governador Civil, l'haurien permès. És per això que tramet inspectors per investigar els municipis sospitosos. De tota manera, les inculpacions del Jutge i el treball dels inspectors té més a veure amb la rutina burocràtica que no pas amb un treball d'anàlisi detallat. A l'hora de la veritat, en rematar l'operació, les dades sobre moviment de població, aplegades amb una iniciativa ben brillant en la fase de preparació, no serviren per a res. En la fase final de valoració i comprovació de resultats, l'actuació del jutge va ser d'una vulgaritat i manca d'idees inefable. N'hi havia ben bé prou amb penjar el mort a dotze ajuntaments.

De tot això, però, la pregunta que cal plantejar és: quants habitants de més haurien trobat els inspectors si haguessin pentinat *tots* els ajuntaments del partit? Possiblement, molts més. Les visites dels Inspectors d'Estadística es varen efectuar a tots els Partits Judicials d'Espanya. En la introducció de la publicació del Cens⁴¹ s'esmenta que aquestes indagacions varen permetre afegir 33.436 habitants. Compareu aquesta xifra amb l'augment total d'habitants registrat entre els censos de 1857 i 1860, 209.196 habitants, un 1,35 % dels quinze milions d'habitants de l'Estat. Quin hauria estat el percentatge d'haver-se investigat tots els ajuntaments? Aquell 6% d'increment de cèdules de registre? Era el percentatge d'ocultament estimat per la Junta General d'Estadística?

Sigui com sigui, la singularitat de l'actuació, i de les dèries, de Calixto Bello em permet parlar-ne com d'un jutge posat a demògraf. Immers com va estar en la direcció d'uns treballs que no li pertocaven en un Estat pretesament de dret, amb una separació de

poders més que estantissa, les seves tribulacions poden ser demostratives d'un tarannà independent i amb iniciativa que al capdavant haurà de doblegar-se a l'imperatiu burocràtic.

Notes

¹ Aquest treball és dedicat a la memòria de la professora Àngels Torrents i Rosés (1940-2004).

² No inclou els treballs de confecció del Nomenclàtor.

³ Continguda en dos lligalls en octau retolats amb les inscripcions "Cens de 1860 – I" i "Cens de 1860 – II" en les respectives etiquetes de coberta. Oficis, impresos, manuscrits, etc., són perfectament classificats en carpetes d'expedients temàtics. Vaig 'descobrir' aquests lligalls ja fa uns anys de manera totalment fortuïta. Me'ls van servir en sol·licitar el cens o padró de Manresa de 1860 amb la finalitat de comprovar diverses identitats. Val a dir que a l'AHCM no hi ha ni les cèdules de registre ni el padró del Cens d'aquell any mentre que un o altre document sí que hi és per a la resta de Censos oficials de l'Estat del segle dinou: 1857, 1877, 1887, etc. No pretenc pas haver fet cap 'troballa' sensacional. Estic convençut que aquests papers han estat consultats pels estudiosos del segle dinou manresà i bagenc. En aquest context, però, el que voldria destacar és la meua estranyesa per l'absència total de referències dels lligalls citats en les obres d'aquells estudiosos algunes de les quals seran citades més endavant. Cal notar que, tothora, els textos d'aquest article presentats en paràgrafs indentats, amb lletra reduïda, provenen de la documentació d'aquests lligalls.

⁴ Són de l'estil de les distribuïdes pel cens de 1857 i reproduïdes en la publicació dels seus resultats: *Censo de la Población de España... el 21 de mayo de 1857* (Madrid: Imprenta Nacional, 1858), pp. XIII-XXIII. En canvi, en la publicació dels resultats de 1860 no s'hi reproduïen pas: *Censo de la Población de España... el 25 de diciembre de 1860* (Madrid: Imprenta Nacional, 1863).

⁵ La font documental que m'ha permès aplegar els detalls biogràfics presentats en aquest paràgraf (vegeu nota 39) no facilita la data de naixement del jutge. A l'Arxiu General de l'Administració de l'Estat, o un de similar per al Poder Judicial, deu haver-hi el seu expedient personal amb aquesta i moltes altres dades. Un desplaçament exprés a Alcalà d'Henares per a efectuar la consulta m'hauria semblat voler matar formigues a canonades. Tampoc no he pogut recórrer a la premsa local: el mateix mes de la mort del jutge va començar a aparèixer el setmanari *El Manresano*. Però el primer número disponible en la col·lecció de l'AHCM és el 21, aparegut pels volts de Nadal de 1861, quan ja feia un parell de mesos que el jutge havia mort. L'imprescindible *Diario de Barcelona* es va fer ressó de la mort del jutge de Manresa el dia 22 d'octubre, precisament en extractar una notícia publicada en una edició introbable, fins ara, de *El Manresano*. Cal recordar que la publicació d'aquest setmanari tancava un període de dotze mesos al llarg del quals no es va editar cap periòdic al Bages. El setmanari titulat *La Antorcha Manresana* havia plegat l'octubre de 1860. Per tant, tampoc disposem de notícies ni comentaris periodístics relatius als treballs del Cens de Nadal d'aquell any.

⁶ Precisament, Monistrol de Montserrat seria traspassat al partit de Manresa per R.O. de 26 de juliol de 1861, quan els treballs del Cens ja eren molt avançats, gairebé enllestits. Aquest canvi d'assignació de partit no es va recollir en la publicació del Cens (vegeu nota 4). En canvi, en la del Nomenclàtor (Madrid: Imprenta Nacional, 1864) ja es recull la seva nova ubicació.

⁷ Pel que fa referència als límits territorials, també cal recordar que el municipi de Castellbell era repartit entre els partits judicials de Manresa i el de Terrassa. El rodal de la parròquia de Sant Vicenç de Castellbell, situat en el marge dret del Llobregat, pertanyia al primer mentre que el de Santa Maria del Vilar, situat a l'esquerre, pertanyia al segon. Aquesta anomalia, denunciada reiteradament pels alcaldes d'aquell municipi, per les molèsties burocràtiques i duplicitat de trasllats que ocasionava, va ser esmenada per R.O. de 21 de gener de 1862. Per altra banda, la parròquia de Sant Salvador de Torruella, situada sobre el Cardener i agregada al municipi de Castelladral des de 1847, pertanyia al partit judicial de Berga. L'edició de *El Manresano* de 20 de març de 1866 informava que havia estat traspassada de feia poc al de Manresa. Més informació sobre la geografia municipal en Jesús BURGUEÑO i Ferran LASSO DE LA VEGA: *Història del Mapa Municipal de Catalunya*. Barcelona: Direcció General d'Administració Local, 2002.

⁸ No dispo de referències sobre treballs semblants. Potser la documentació conservada a l'AHCM sigui una *rara avis*. No ho sé pas. En certa manera, i salvant totes les distàncies temàtiques i estilístiques, aquest treball podria passar com un *remake* de l'article de Josep IGLÉSIES: "Com es feia un fogatge." en *Actes de la VIII Assemblea Comarcal d'Estudiosos*, Granollers: 1967.

---

⁹ Domini científic del qual només en sóc un afeccionat distret i discret.

¹⁰ És un tema prou desatès, possiblement a causa de la impossibilitat de trobar les dades i la documentació pertinents. Al respecte vegeu el treball de Francisco MUÑOZ PRADAS: “La distribución territorial de la mortalidad infantil en España entorno a 1860: una reconsideración de datos y niveles”, *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* XVI-2 (1998) pp. 187-222. En una part del treball es refereix expressament a la qualitat de les dades sobre moviment de població proveïdes per la primera publicació específica, *Memoria sobre el movimiento de la población de España* (Madrid: Junta General de Estadística, 1863). La *Memoria* oferia sèries estadístiques sobre naixements, defuncions i matrimonis per al període 1858-1861 en base a les dades facilitades pels rectors. Una extensa introducció (pp. 1-79) posava en guàrdia l’usuari sobre la seva fiabilitat. Cal recordar que la recaptada de dades de naixements, defuncions i matrimonis dels llibres parroquials, com a succedani d’un Registre Civil que l’Estat no va poder establir i afermar fins al darrer quart del segle dinou, havia estat reglamentada ja des de 1801. Fins a l’any 1858, la continuïtat de l’operació havia estat espasmòdica. En repassar les ordres, circulars i altres disposicions dictades en aquest sentit durant la primera meitat de segle dinou, Alejandro Olivan es dolia dels resultats de conjunt, totalment nuls, a l’exposició introductòria de la mateixa *Memoria* abans citada i prometia posar-hi remei des de la Junta General de Estadística.

¹¹ El més conegut i profitós és el ja clàssic d’Amando MELON: “Los censos de población en España (1857-1940)”, *Estudios Geográficos* 43 (1951), pp. 203-281.

¹² A l’AHCM no he trobat cap rastre de documentació similar per al Cens de 1857. El jutge de la Instància responsable de l’operació censal al Partit Judicial de Manresa d’aquell any fou l’advocat Antoni Ristol, el qual va ser substituït per Bello el 1858.

¹³ La trajectòria de la ‘Comisión de Estadística General del Reino’ (1856-1861), de la seva continuadora, la ‘Junta General de Estadística’ (1861-1870) i del paper directiu que va fer-hi Alejandro Olivan, ha estat objecte d’una revisió i interpretació exhaustives en J.I. MURO, F. NADAL, L. URTEAGA: *Geografía, estadística y catastro en España 1856-1870*. Barcelona: Serbal, 1996.

¹⁴ Podeu ampliar el tema de la transformació i discussió del concepte de subjecte censal en diverses publicacions. Per exemple, en Pilar LÓPEZ GUALLAR: “La demografía barcelonina entre el 1833 i el 1865” en Jaume Sobrequès: *Història de Barcelona*; vol. 6. “La ciutat industrial (1833-1865)”, Barcelona: Enciclopèdia Catalana – Ajuntament de Barcelona, 1995, pp. 95-118.

¹⁵ És per això que en la col·lecció documental citada (nota 3) no hi ha correspondència amb l’Ajuntament de Manresa. La majoria dels membres de la Junta de Partit eren veïns de Manresa: els principals contribuents de la ciutat amb els tècnics de consuetud. De la documentació conservada es fa evident que el secretari municipal de Manresa, Agustí Burillo, era la veritable mà dreta del jutge Bello per tot allò que fes referència a assumptes pràctics i administratius de la Junta del Partit del Cens de Població. Burillo actuaria, dit en termes curials, de fiscal dels materials de resum i padronals que la Junta rebia dels Ajuntaments. L’advocat Burillo era natural de Saragossa (n. 1814) i, possiblement, germà del que havia estat jutge de 1a Instància de Manresa durant els anys quaranta, Mariano Burillo. Conservà el càrrec de secretari municipal durant molts anys. Cal considerarlo, per tant, una figura rellevant en l’afermament de l’administració de tall liberal al Bages. Notícies esparses sobre Agustí Burillo les trobareu en el treball de Josep TOMÁS CABOT: “Notes sobre la Manresa del Bienni Progresista (1854-1856)”, *Miscel·lània d’Estudis Bagencs*, 4 (1985), p. 195 i ss., a propòsit de la correspondència de temàtica política que va creuar amb l’apoderat de l’Ajuntament de Manresa a Madrid.

¹⁶ La diferència pràctica entre aquests dos negocis d’estadística del Govern Civil, era el caràcter executiu del primer i el consultiu dels segon. Ho apunto només per indicar que no es tracta en cap cas de les Comisiones Permanentes de Estadística que la Comisión de Estadística General del Reino havia establert a totes i cadascuna de les províncies i partits judicials el 1857. Aquelles comissions haurien pogut ser la llavor d’un servei administratiu estadístic especialitzat, estable i, possiblement, eficaç. Les misèries pressupostàries de l’Estat ho van fer inviable. Varen desaparèixer el 1858. Vegeu MURO *et al* (1996, p. 26), nota 13.

En altra documentació de l’AHCM, que no fa al cas citar, he trobat referències anecdòtiques a la Comissió Permanent d’Estadística del Partit Judicial de Manresa de 1857-58. La persona responsable era el secretari del mateix jutjat, Francisco Suaña Castellet.

¹⁷ En el marc municipal descrit a la introducció només he trobat a faltar les parròquies de Santa Maria de Cornet i la de Santa Maria del Vilar, aquesta darrera possiblement a causa de l’anomalia comentada en la nota 7. Per les raons exposades a la nota anterior, tampoc consta documentació de les dues parròquies manresanes existents en aquelles dates: Santa Maria de l’Alba, o de la Seu, de Manresa i Santa Maria de Viladordis. I encara, seria molt prolix justificar si les dades de les parròquies sufragànies varen ser incloses o no en les

---

dades de les matrius corresponents. En alguns casos és el mateix rector qui ho recorda. En d'altres, ho hem d'intuir. Els dubtes més significatius serien els següents: Sant Pere de Vallhonestà a Sant Vicenç de Castellet?; Santa Maria de Camps a Fonollosa?; Santa Fe de Valldeperes a Castelladral?

¹⁸ Sobre l'actitud i servei de l'Església en la construcció de l'Estat liberal vegeu els comentaris i conclusions de Joaquim Ma. PUIGVERT: "Església i territori en els orígens de la Catalunya contemporània", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* 44 (1997) pp. 87:112.

¹⁹ La major part de les cases de la rodalia parroquial de Sant Julià d'Úixols pertanyien a l'ajuntament de Castellerçol, localitat en la qual residia el rector mateix.

²⁰ Malgrat l'aspecte cantellut i primitiu que presenten moltes de les notes dels rectors, la informació que contenen, segons la interpretació que van fer de la sol·licitud del jutge, es pot recuperar sempre de manera certa. Res a veure, doncs, amb els croquis de rodalies parroquials tramesos setanta-cinc anys enrera per diversos capellans d'arreu de la Península al cartògraf Tomás López amb la il·lusió de reunir-los en mapes generals. No en va poder embastar cap parella! Vegeu-ne mostres a Bruno-Henri VAYSSSIÈRE : "Cartes minimales: des cartes en Espagne" en *Cartes et figures de la Terre*, París: Centre Georges Pompidou, 1980; pp. 167-177.

²¹ Vegeu nota 15.

²² És una llàstima que no es vagi recollir el nombre de naixements i de defuncions de la parròquia del Vilar (vegeu les causes a la nota 7). És possible que hagués donat detalls sobre la colònia de treballadors del ferrocarril.

²³ Avui, la possibilitat de contrastar les dades facilitades pels rectors de 1860 és extraordinàriament limitada. La majoria dels llibres sacramentals de les parròquies del Bages, els quals havien sobreviscut prou bé les carlinades, varen ser cremats sense miraments el juliol i l'agost de 1936. Només en resten escorialles, generalment de les més petites. Sobre el particular vegeu l'inventari de Raquel VALDENEBRO: *Guia d'arxius parroquials del Bages*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1995; 170 pp. Edició de treball fotocopiat.

²⁴ El nombre de cèdules complimentades en el cens de 1857 (10.163; vegeu taula 2) més el sis per cent. Aquest percentatge era el creixement previst o l'objectiu?

²⁵ Nota manuscrita al marge de l'ofici de l'alcalde de Castellbell.

²⁶ Mercès a la documentació del Cens de 1860, podem saber que al partit judicial de Manresa hi havia deu números i dos caporals de la Guàrdia Civil sota la comandància d'un subtinent. Es repartien en sengles cases a Manresa i Balsareny. Era una força d'ordre públic esqualida, fins i tot si s'hi afegien els mossos d'esquadra disposats a Sallent i a Moià. No res comparada amb el contingent de sis-cents militars i escaig aquarterats a Manresa que revela el resultat del mateix cens de 1860. El temor dels aixecaments carlins va inflar en gran manera la presència militar al Bages com a reraguarda de les avançades dels castells de Cardona i de Berga.

²⁷ Publicada en el BOP núm. 23 de 1861. Ho amplien al BOP de 12 de març de 1861.

²⁸ Només he rectificat algunes errades, sense transcendència pel què es comenta tot seguit en el text, en les diferències expressades a les quatre columnes finals.

²⁹ Conservada en els mateixos lligalls (vegeu nota 3).

³⁰ Segons MURO *et al* (1996, p. 27), nota 13, els individus del cos d'Inspectors Provincials d'Estadística, creat el 1859 com a remei de la desaparició de les Comisiones Permanentes de Estadística, eren, majoritàriament, oficials i suboficials de l'Exèrcit en excedència.

³¹ La 'Comisión de Estadística General del Reino' havia canviat la seva denominació per 'Junta General de Estadística' l'abril de 1861, en plena campanya censal.

³² En la publicació del Cens (vegeu nota 4) i al final de les taules de cada província es fa un resum, telegràfic, de les causes principals de les disminucions de població municipals apuntades pels jutges. Pel cas de la província de Barcelona foren les següents: "Por haberse verificado el recuento en época en que las faenas agrícolas no exigían la concurrencia de trabajadores forasteros; en la decadencia de varias localidades por la alteración que han producido las vías férreas; en la ausencia de muchos trabajadores que se ocupaban en las vías férreas a la terminación de las obras; en el cambio de domicilio de muchas familias por efecto de la paralización de la industria algodonera; y por último, en la miseria que experimentan varios pueblos agrícolas por efecto de la enfermedad de la vid." (pp. 96-97). El jutge Bello va coincidir amb les opinions dels seus col·legues pel que fa a causes agràries i ferroviàries però no va copsar la crisi cotonera la qual també havia atès el Bages.

³³ A títol informatiu afegeixo que la mitjana d'habitants per cèdula que va resultar del Cens al conjunt de l'Estat va ser de 4,36. La xifra es presenta a la introducció de la publicació del Cens, p. IX (vegeu nota 4)

---

³⁴ El dia de Nadal era una data tradicional en la qual es produïen els relleus de masovers. També ho eren el dia de Tots Sants i el de Sant Martí. En el cas del Bages, i a Catalunya en general, la coincidència amb la jornada censal era una circumstància pèssima. Sobre aquest topant també cal advertir que els canvis de masover eren molt més freqüents del que ha volgut fer creure el pairalisme català. És segur que, a més del can Graner de Castellnou, molts altres masos del Bages varen canviar de masover, amb família, mossos i criades, el dia de Nadal de 1860! Fa estrany que el jutge no es vagi agafar a aquest fet com a pretext de justificació d'altres situacions anòmales. Més aviat dóna la sensació que, excepcionalment, va obtenir dades de primera mà de Castellnou.

³⁵ Una anàlisi aprofundida d'aquest fenomen comarcal en Llorenç FERRER: "Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña Central (Siglos XVIII-XX)", *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* XII-2/3 (1994) pp. 199-232.

³⁶ No caldria dir que les dades de moviment de població aplegades pel jutge Bello, en les quals constava el sexe dels batejats, desmenteixen totalment la pretensió d'una més que 'sorprenent' feminitat de naixements.

³⁷ Plec-Ofici manuscrit [8 pp] de 31 de maig de 1861.

³⁸ Amb Bello i el secretari Francisco Suaña i Castellet, que també ho era del Jutjat, figuren trenta altres signatures.

³⁹ En la documentació adjunta del plet de sol·licitud de tutor per al fill més petit del jutge, entrat al jutjat manresà el 28 d'agost de 1862 per iniciativa de diversos procuradors i advocats manresans, apareixen diverses dades biogràfiques de Calixto Bello Alós. Ja han estat consignades en el text. Àngel Bello Calatayud tenia aleshores 14 anys i era alumne intern al Col·legi de Sant Ignasi de Manresa. Hi tenia una plaça pagada per l'Ajuntament de Manresa des de la mort del seu pare atès que la madrastra, retornada a Olot, s'havia desentès del noi. El plet promogut pels procuradors va servir per encolomar-li la tutoria i la part de la pensió governamental (350 rals anyals!) que corresponia al menor. El jutge instructor del cas reconeixia que era una 'insignificància' la qual cosa, sigui dit de pas, és indicatiu d'un sou escardalenc i limitat en vida del jutge. D'acord amb els testimonis que declaren en el plet, el mateix Calixto Bello els havia manifestat que no havia fet testament, ni en faria, a causa de no tenir de què. AHCM *Jutjat de 1a Instància*, caixa 413, 1862 (9).

⁴⁰ Tot i així, des de Barcelona encara s'exigiran noves dades al jutge Bello, i al seu successor, Antoni Casamada, fins a finals d'any. Son precisions sobre el nombre de determinats professionals (procuradors i notaris, assistents del culte com sagristans, campaners, etc., empleats de ferrocarril...), amb especial interès pels empleats públics retribuïts per l'Estat, els capellans inclosos. Diversos ajuntaments donen la relació nominal però predominen els que només en fan una classificació numèrica. També es donen instruccions i es sol·liciten detalls referents al Nomenclàtor malgrat que la documentació consultada no conserva detalls de la seva formació.

⁴¹ P. IX (vegeu nota 4).